

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ РІЗНИХ ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: студент 2 курсу 231М групи

Спеціальності 053 Психологія

Освітньо-професійної програми «Психологія»

Дарина ЛЯХУ

Керівник: кандидат психологічних наук

Іван КРУПНИК

Рецензент: кандидат психологічних наук,

Олеся САМКОВА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВІДНОШЕННЯ ДО СЕБЕ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ РІЗНИХ ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ	8
1.1. Теоретико-методологічні передумови вивчення самооцінки та її складових.....	8
1.2. Основні напрямки дослідження відношення до себе здобувачів вищої освіти.....	13
1.3. Професійна самосвідомість і самооцінка здобувачів вищої освіти.....	26
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ РІЗНИХ ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ	36
2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження психологічних особливостей ставлення до себе здобувачів вищої освіти різних галузей знань	36
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей ставлення до себе здобувачів вищої освіти різних галузей знань	48
ВИСНОВКИ.....	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. В сучасних умовах відзначається зміна поглядів на сучасний освітній процес. Підготовка фахівців, в тому числі гуманітарного профілю, здійснюється за певними пріоритетними напрямками. Пріоритетним є не засвоєння готових знань, а самостійний пошук нових і їх застосування при вирішенні різних професійних завдань, за допомогою посилення діяльнісної складової освіти.

Поняття «діяльність», згідно С. Л. Рубінштейну, розглядається і як діяльність суб'єкта і як взаємодія суб'єкта з об'єктом. Тим же автором підкреслюється, що діяльність характеризується предметністю, змістовністю, творчим потенціалом і самостійною складовою. Згідно з визначенням О. С. Обухова дослідницька діяльність являє собою творчий процес – рішення творчого завдання в педагогічній ситуації, не має заздалегідь відомого результату.

Згідно з темою та предметом нашого дослідження, доречним буде розглянути поняття «відношення до себе особистості».

Термін «відношення» або «ставлення до себе» тісно пов'язаний із ключовими поняттями нашого дослідження: «самооцінка», «я-концепція», «саморозвиток». Всі ці поняття виходять із напряму гуманістичної психології. Слід звернутись також і до поняття «безумовне позитивне ставлення», започатковане Карлом Роджерсом.

Підкреслимо, що у психології поняття «ставлення» є надзвичайно активно вживаним, передусім саме через зв'язок емоційної сфери особистості. Як лаконічно зазначає у цьому зв'язку І. Д. Бех, «без емоційного компонента суб'єктивних ставлень особистості взагалі бути не може». Зокрема, суб'єктивно-особистісне ставлення у студентському віці набуває певних особливостей. Цей аспект фундаментально показаний у доробку І. Д. Беха, І. С. Кона, В. А. Роменця.

В освітніх стандартах третього покоління підкреслюється, що профільна підготовка з тієї чи іншої спеціальності повинна бути орієнтована

на реалізацію науково-дослідницької діяльності учнів, при цьому навчаються повинні вміти орієнтуватися в проблемних ситуаціях, що виникають в професійної діяльності; знаходити і вирішувати проблеми, залучаючи знання з різних областей; прогнозувати результати, а також можливі наслідки різних варіантів своїх рішень, оцінювати отримані результати; знаходити способи вдосконалення дій.

Педагог гуманітарного напрямку навчання відіграє особливу роль у професійному становленні особистості та «я-концепції» майбутнього студента-психолога. Тому модель відносин «педагог-студент» є найкращим інструментом для самовдосконалення у професійній сфері. Студент має можливість отримати відповіді на свої питання щодо фахової підготовки. Це дозволяє йому підвищувати рівень знань та працювати над фаховою майстерністю.

В даний час спостерігається якісна зміна характеру, формату та умов взаємовідносин між студентом і викладачем ЗВО. Це пов'язано з тим, що в рамках сучасної освіти можна чітко спостерігати кардинальну зміну парадигмальних підходів до навчання і виховання, а також поступове витіснення традиційної моделі освіти особистості-орієнтованої, в якій головним суб'єктом стає навчається студент. Даним питанням займалися психологи-класики та сучасні фахівці, такі як Г. В. Акопов, Н. О. Алексєєв, Е. В. Бондарєвська, Д. А. Белухіна, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, Г. І. Железовская, Б. Б. Косів, В. О. Петровський, В. В. Серіков, В. О. Сладенін, В. І. Слободчиков, В. А. Сонін, Н. Ф. Талізїна, В. Д. Шадриков, Б. Д. Ельконін, І. С. Якиманська.

При цій формі взаємодії, коли змістом навчання є активний розвиток особистості професіонала, спостерігається тенденція до демократизації відносин педагога і суб'єкта навчальної діяльності (у нашому дослідженні це студенти гуманітарного напрямку), а головним пріоритетом є набуття важливих для професійної діяльності компетенцій.

В широкому розумінні формування компетенцій пов'язане з процесом оволодіння людиною способами діяльності в процесі освоєння різноманітних типів і видів діяльності. Таким чином, керуючи своєю діяльністю, інтегруючи результати освіти (знання, вміння, навички, цінності) навчаються формують свій власний ресурсний пакет, що робить їх конкурентоспроможними на сучасному ринку праці. Крім того, набір освоєваних способів діяльності є предметом запиту не тільки певної кваліфікації, а й сучасних роботодавців (специфіка конкретної організації).

Сучасний фахівець-професіонал повинен вміти приймати рішення, нести за них відповідальність, мати активність, цілеспрямованість, вміти долати внутрішні і зовнішні бар'єри, що заважають досягненню мети, тобто у сучасної людини повинні бути сформовані вольові якості його особистості. Формування і розвиток такої людини вимагає організації дослідження, спрямованого на вивчення розвитку вольової сфери особистості майбутнього фахівця в період навчання у вузі. Це дозволить підвищити рівень підготовленості особистості студентів до здійснення своєї майбутньої професійної діяльності.

Проблеми самооцінки вивчали такі вчені як: А. І. Леонт'єв, А. І. Липкіна, Л. І. Божович, Н. Г. Алексєєва, Е. В. Черноєвістова.

Л. І. Божович говорила, що в своїх прагненнях досягти будь-якої мети, особистість думає не тільки про неї, вона так само розглядає способи і шляхи досягнення своєї мети, що є так само показником її характеру, виховання і натури. А. І. Леонт'єв вважав, що самооцінка є одним з чинників становлення особистості у індивіда. А. І. Липкіна стверджує, що від самооцінки залежать відносини особистості як до оточуючих, так і до самого себе. Проблемою вивчення тривожності займалися: А. М. Прихожан, З. Фрейд, Б. М. Теплов.

З. Фрейд вважав, що тривожність виникає як через спогади про минулі невдачі, так через почуття безпорадності перед невдачами майбутнього. На

думку Б. М. Теплова тривожність залежить від сили нервової діяльності, він вважав, що чим слабкіше тип нервової діяльності, тим вище тривожність.

Протиріччя між широким вивченням цих проблем в цілому і недостатністю матеріалів по більш вузьким напрямками, дозволяє сформулювати нам проблему дослідження: які особливості самооцінки і тривожності у студентів гуманітарних і технічних спеціальностей. Рішення даної проблеми є метою нашого дослідження.

Теоретико-пізнавальний і когнітивний компоненти визначаються відкритістю особистості як дослідника можливим новим баченням проблеми та осмислення її в концептуальному вигляді, зростаючою роллю рефлексивних знань, відповідних аналітичним вмінням і професійної культури в цілому.

Важливим моментом при розгляді образу професії є визначення структури компонентного складу даної професії. В більшості випадків в структурі образу професії зустрічається зміст когнітивного компонента, оскільки образ професії не зможе виникнути без певних знань про професію, і мотиваційного компонента, який визначає усвідомленість вибору професії, уявлення про професійне майбутнє, що також необхідно при формуванні образу професії. Також у фаховій підготовці студентів гуманітарного напрямку навчання зустрічаються такі компоненти, як творчий, емоційний, соціальний.

Соціальна значущість теоретичних та експериментальних робіт з проблеми вивчення відношення до себе студентів гуманітарного напрямку навчання обумовлюють актуальність проблеми і вибір теми магістерської роботи «Психологічні особливості ставлення до себе здобувачів вищої освіти різних галузей знань»

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота написана в межах тематичного плану кафедри загальної та соціальної психології, соціально-психологічного факультету Херсонського державного університету «Соціально-психологічні виміри

становлення та розвитку особистості» (державний реєстраційний номер 0119 U 101096).

Мета дослідження: теоретичне вивчення та емпіричне дослідження впливу сформованості Я-концепції, рівня самоактуалізації та самооцінки; порівняльний аналіз психологічних факторів впливу на відношення до себе студентів гуманітарного та технічного напрямку навчання.

Відповідно до поставленої мети, визначено наступні **завдання:**

- 1) здійснити теоретичний аналіз проблеми ставлення до себе студентів гуманітарного та технічного напрямку навчання;
- 2) дослідити вплив психологічних структур, таких як «я-концепція», рівень самоактуалізації та самооцінки на відношення до себе студентів гуманітарного та технічного напрямку навчання;
- 3) на підставі отриманих емпіричних даних проаналізувати рівні самооцінки студентів гуманітарного та технічного напрямку навчання.

Об'єкт дослідження: самооцінка студентської молоді.

Предмет дослідження: психологічні особливості ставлення до себе студентів гуманітарного напрямку навчання.

Методи дослідження:

– теоретичний аналіз фахових джерел та періодичної фахової літератури з проблеми дослідження, синтез, порівняння, узагальнення, статистичний аналіз даних емпіричного дослідження.

– емпіричне дослідження, поглиблене вивчення проблеми нашого дослідження з використанням наступних діагностичних методик:

- 1) Методика Будасі на визначення рівня самооцінки
- 2) Методика «Оцінка рівня домагань», розроблена В. К. Гербачевським
- 3) «Особистісний диференціал» Е. Ф. Бажина, А. М. Еткінда.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у доповненні теоретичних знань про самооцінку особистості в цілому та самооцінку студентської молоді та її компонентів; у розширенні наукових уявлень про

соціально-психологічні особливості розвитку студента як фахівця; розробка і реалізація моделі розвитку самооцінки студентів гуманітарного та технічного профілю навчання.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані результати емпіричного дослідження можуть бути корисними в практичній діяльності психолога. Психологічний супровід студентів з метою формування професійного самоконтролю і самооцінки проводимо, спираючись на теоретико-методологічну складову дослідження.

Апробація результатів. Результати дослідження обговорювались на засіданні кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету (протокол № 4 від 02.11. 2020 р.). Основні результати теоретичного дослідження за обраною темою було презентовано в статті «Психологічні особливості ставлення до себе здобувачів вищої освіти різних галузей знань» у науковому альманасі ХДУ «Магістерські студії».

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота містить наступні структурні елементи: вступ, перший розділ (теоретичний), що містить 3 підрозділи, другий розділ (емпіричний), що містить 2 підрозділи, висновки, список використаних джерел та додатки. Повний обсяг роботи складає 82 сторінки. Список використаних джерел займає 5 сторінок та складає 68 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВІДНОШЕННЯ ДО СЕБЕ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ РІЗНИХ ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ

1.1. Теоретико-методологічні передумови вивчення самооцінки та її складових

Багатоаспектність та складність вивчення самооцінки визначає широкий спектр її розгляду як в галузі гуманітарних наук — філософії і соціології, так і всередині предметних областей психології. Саме поняття «самооцінка» нерозривно пов'язане із такими фундаментальними термінами, як «свідомість», «самосвідомість», «Я-концепція». В рамках вивчення даних психологічних понять здійснюється аналіз ступеня розробленості проблеми нашого дослідження. Тому вивчення феномена самооцінки, в першу чергу, передбачає звернення до напрацювань вчених, які зробили істотний внесок у розробку феноменів свідомості, самосвідомості і Я-концепції.

«Людина як суб'єкт дії і пізнання — це свідоме істота, суще, що володіє свідомістю. Свідомість — передумова і результат процесу усвідомлення світу людиною. Людина виступає як істота, яка усвідомлює світ; «Я» — як суб'єкт діяльності усвідомлення світу». Таку думку про людську сутність викладено у навчальному посібнику «Основи загальної психології» (Рубінштейн С. Л.) [51, с.354].

Свідомість поряд з діяльністю, є вихідною характеристикою суб'єкта діяльності, структура якого разом зі структурами індивіда і особистості утворює індивідуальність людини. Тому, «людина як індивідуальність може бути зрозумілий лише як єдність і взаємозв'язок його властивостей як особистості і суб'єкта діяльності, в структурі яких функціонують природні властивості людини як індивіда». Таку думку про свідомість особистості

викладено у підручнику «К постановке проблемы развития детского самосознания» (Ананьев Б. Г.) [2, с. 280].

Компоненти і властивості індивідуальності в формі темпераменту і задатків служать передумовами для розвитку загальних і спеціальних здібностей, що входять в структуру суб'єкта. Значну роль у формуванні властивостей суб'єкта діяльності, перш за все, соціально обумовлених особливостей характеру і схильностей, що входять в структуру особистості, займає сформована самооцінка.

Розкриваючи зміст поняття «суб'єкт», вчений пов'язує його з діяльністю, її предметом, методами, операціями. Як зазначає вчений: «суб'єкт, не зводиться тільки до виключно специфічних суб'єктних явищ. Структура суб'єкта інтегрує властивості індивіда і особистості, що визначають готовність і здатність до виконання діяльності та досягнення в ній певного рівня продуктивності. Тому структура суб'єкта — це структура потенціалів людини, від її життєздатності та працездатності до проявів таланту. Думку про структуру суб'єкта висловлено у підручнику «Человек как предмет сознания» (Ананьев Б. Г.) [3].

За Ананьевим можемо дійти наступного висновку: «Людина — суб'єкт насамперед основних соціальних діяльностей — праці, спілкування, пізнання, за допомогою яких здійснюється як інтеріоризація зовнішніх дій, так і екстеріоризація внутрішнього життя особистості. Баланс інтеріоризації та екстеріоризації визначає структуру людини як суб'єкта певних діяльностей.

Інтеріоризація як перехід зовнішніх дій у внутрішні, здійснюється не тільки за допомогою освітнього процесу, а й всіма способами накопичення життєвого і трудового досвіду. Поєднання накопичених знань із досвідом відноситься до найважливіших умов формування людини як суб'єкта діяльності, постійного вдосконалення його майстерності в певній сфері діяльності. Екстеріоризація як перехід внутрішніх дій і операцій в зовнішні — це не лише об'єктивація і опредметнення, це також втілення задумів,

реалізація планів і програм побудови нових об'єктів — у загальному тлумаченні «творення» (екстеріоризація — «творення»).

Екстеріоризація генетично залежить від розвитку інтеріоризації, що починається з перших моментів засвоєння знань і елементів суспільного досвіду. На певних рівнях інтелектуального і практичного розвитку екстеріоризація сама починає впливати на процеси засвоєння, виступаючи в якості фільтра засвоєваних знань і дій, необхідних для творчості. Разом з тим і на найвищих рівнях творчості екстеріоризація підкріплюється інтеріоризацією» [2, с. 269- 270].

Отже, з огляду на синтетичний характер властивостей суб'єкта діяльності можна вважати, що однією із основних характеристик суб'єкта діяльності є свідомість, що реалізує і інтегруючу функцію. Вважається, що свідомість може розглядатися з двох позицій: свідомість як спільне знання, і свідомість як супутнє знання [4].

Свідомість і самосвідомість людини, в яких завжди тісно переплітаються відображення об'єктивної дійсності і ставлення до неї, одночасно є і внутрішнім світом цієї людини. У цьому відокремленому від соціального середовища і суб'єктивному за формою внутрішньому світі його «власника», постійно йдуть процеси формування ціннісних орієнтацій. В свідомості людини складаються і перебудовуються образи і поняття, в яких відображаються суспільство і сама особистість з усіма неоднозначними взаємозв'язкам, змінюються наявні у неї оцінки і самооцінки, зникають одні домагання і з'являються інші тощо. Думку про свідомість та самосвідомість людини висловлено у підручнику «Человек как предмет сознания» (Ананьев Б. Г.) [3, с.77].

В такому випадку самосвідомість можна пояснити з першої позиції розуміння свідомості як сукупність не тільки власних знань, а і знань оточуючих про особистість (мовних категорій, які відносяться до самого себе).

З інших позицій у самосвідомості виділяється, перш за все, ставлення людини до самої себе, що є передумовою і складовою частиною рефлексії — необхідного і дуже важливого елемента самосвідомості. Так, наприклад, автор писав, що «самосвідомість — не тільки пізнання самого себе, а й певне відношення до себе: до своїх якостей і станів, можливостей, фізичних та духовних сил, іншими словами «самооцінка». Думку про структуру свідомості висловлено у підручнику «Сознание и самосознание» (Спіркін А. Г.) [59, с. 149].

Самосвідомість виникає лише на певному рівні онтогенетичного розвитку, коли виникає необхідність в самооцінці, самоконтролі, самовихованні і розвитку своїх соціальних якостей і функцій. За Б. Г. Ананьєвим, «найбільш пізнім (в порівнянні з іншими властивостями) є утворення відносин людини до самої себе. Лише пройшовши через багато об'єктів відносин, свідомість сама стає об'єктом самосвідомості». Думку про свідомість на рівні онтогенетичного розвитку висловлено у підручнику «Человек как предмет сознания» (Ананьев Б. Г.) [3, с.263].

Вчені відзначають, що «самосвідомість як усвідомлення себе, як усвідомлення своєї самості в залежності від цілей і завдань, що стоять перед людиною, може приймати різні форми і виявлятися як самопізнання, як самооцінка, як самоконтроль, як самокритика та самострийняття». Сутність самопізнання при цьому складають націленість людини на пізнання своїх фізичних можливостей та духовних якостей, а також свого місця серед інших людей. Думку про самосвідомість як усвідомлення себе висловлено у підручнику «Психология человека» (Слобочіков В. І, Ісаєв Є. Н.) [56, 33].

Самопізнання як складний психологічний процес відбувається:

1) в аналізі результатів власної діяльності, своєї поведінки, спілкування і взаємин з іншими за допомогою зіставлення цих результатів з вже існуючими нормативами;

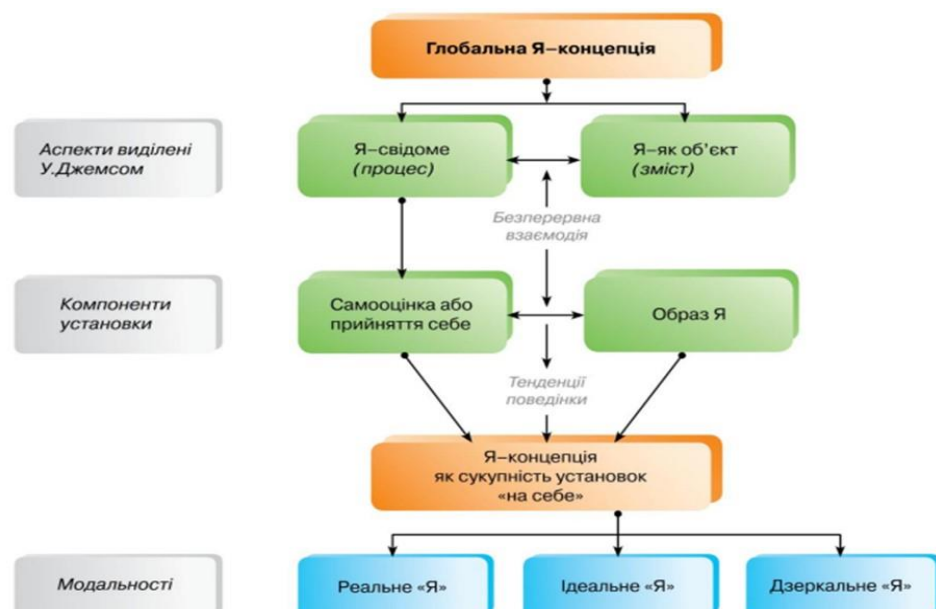
2) при усвідомленні ставлення інших до мене (оцінок результатів моєї діяльності, вчинків, рис характеру, рівня розвитку здібностей, якостей моєї особистості);

3) в самоспостереженні своїх станів, переживань, думок, в аналізі вчинків. Дана характеристика з приводу самопізнання висловлена у підручнику «Человек как предмет сознания» (Ананьев Б. Г.) [3].

Так, розгляд поняття «самооцінка» у вітчизняній психології пов'язаний із питаннями вивчення самосвідомості, яка в свою чергу, є складовою частиною свідомості. Аналіз зарубіжних літературних джерел дає можливість співвіднести поняття самосвідомості та «Я»-концепції. При вивченні даних дефініцій виявляються певні подібності та певна різниця в їх трактуванні, і разом з тим виникають проблеми у визначенні місця самооцінки в їх структурі.

Вперше поняття «Я-концепція» введено американським психологом і філософом У. Джеймсом в кінці XIX ст. Самосвідомість, на його думку, є двоїстим — частково пізнаваним і частково невивченим, частково об'єктом і частково суб'єктом діяльності. У самосвідомості необхідно розрізняти дві сторони, з яких одну він запропонував називати — «особистість», а іншу — «Я». Вчений мав на увазі «дві сторони», а не «дві відокремлені суті», оскільки ми повинні визнавати тотожність нашої особистості і нашого «Я».

Вчений-психолог був першим дослідником проблеми Я-концепції. Він вважав, що глобальне, особистісне «Я» містить у собі дві складові: «Я-свідоме» (чистий досвід) та «Я – як об'єкт» (зміст цього досвіду), які існують

суміжно. Згодом, другу складову глобального Я назвали «Я-концепцією» чи «Я-образом» (рис.1.1). Думку про глобальну «Я-концепцію» висловлено у підручнику «Психологія» (У.Джеймс)

Рис. 1.1. Глобальна «Я-концепція»

Це одна з перших спроб виділити соціальний фактор в усвідомленні себе особистістю. Розуміючи нашу «особистість» в найширшому сенсі, ми можемо, перш за все, поділити її на дві частини по відношенню до:

- 1) її складових елементів;
- 2) почуттів і емоцій, що викликаються ними (турбота про самого себе і самозбереження).

Складові елементи особистості можуть бути поділені також на три класи: фізичну особу; соціальну особистість; уховну особистість.

Традиційно структуру Я-концепції розглядають у сукупності таких компонентів (рис. 1.2):

- когнітивний – уявлення про себе, свої навички, здібності, соціальну приналежність;
- емоційно-оцінний – основою є самооцінка як афективна оцінка уявлень людини про власну особистість;
- поведінковий – характерні поведінкові дії, тобто певна реакція, яка виникає через Я-образ та самооцінку. Дані про класифікацію «Я-концепції» описано у підручнику «Психологія становлення суб'єкта діяльності в періоды юности и взрослости» (Головей Л. А.) [14].

Рис. 1.2. «Я-концепція» особистості

Самооцінка передбачає такі підструктурні компоненти (рис.1.3.):

- позитивне чи негативне самоствавлення людини;
- самоповага чи самозневага, почуття власної цінності або комплекс неповноцінності тощо [47].

Рис. 1.3. Складові самооцінки особистості

Основою створення Я-концепції є самооцінка, яка слугує одним із важливих її структурних компонентів

Така позиція Саллівена подібна до поглядів К. Хорні, яка говорить «про реальну сторону самості, про реальне власне «Я», як про центральну внутрішню силу, загальну для всіх людей, але неповторну і унікальну. Сила реального власного «Я» людини і є глибинним джерелом її емоціонального та духовного ростання зростання». Вона вважала, що тривога, яка веде до неврозів і заважає особистісному зростанню, виникає через невідповідності «Ідеального-Я» і «реального Власного Я». Дана характеристика з приводу «Я-концепції» висловлена у хрестоматії «Психологія самосознання» (Райгородський Д. Я) [46 с.423]

Свій розвиток «Я-концепція» отримала в працях К. Роджерса, Р. Бернса, Т. Шибутани. «Я-концепцію» К. Роджерс визначив як «організований, послідовно концептуальний гештальт, складений зі

сприйняття властивостей «Я», або «мене» і сприйняття взаємин «Я» або «мене» з іншими людьми і з різними аспектами життя, а також цінності, пов'язані з цими сприйняттями. Це гештальт, який доступний усвідомленню, хоча не обов'язково усвідомлюваний». Думка про «я-концепцію» особистості висловлена у підручнику «Взгляд на психотерапию» (К. Роджерс) [48, с.288].

Таким чином, за К. Роджерсом «Я» — це диференційована частина феноменального поля, або поля сприйняття людини (певного як загальність пережитого), яка складається з усвідомленого сприйняття і цінностей «Я».

Отже, «Я-концепція» може включати певний набір образів «Я» — батька, чоловіка, студента, службовця, керівника, спортсмена, музиканта і артиста. Легко помітити, що «Я» людини може складатися з наборів сприйняття, що відображають багато специфічних «ролі» в різних життєвих контекстах.

Вчений Р.Бернс визначив «Я-концепцію» як «сукупність всіх уявлень індивіда про себе, сполучена з їх оцінкою». Описову складову «Я-концепції» запропонував називати «чином Я» або «картиною Я». Компонент, пов'язаний із ставленням до себе або до окремих своїх якостей, називає самооцінкою або прийняттям себе. «Я-концепція», по суті, визначає не просто те, що собою являє індивід, а і те, що він про себе думає, як дивиться на своє діяльне начало і можливості розвитку в майбутньому. Думка про ставлення до себе висловлена у підручнику «Развитие «я-концепции и воспитание» (Р. Бернс)[6].

Т. Шибутани розглядає «Я-концепцію» з позицій біхевіористичного підходу, що являє собою «спосіб поведінки». «Оцінити самого себе — це означає розглянути себе всередині певної ієрархічної системи. Люди дуже різняться за відчуттям власної гідності, і багато хто з цих відмінностей виявляються в повсякденному житті. Коли людина відмовляється зробити те, що на її думку, є несумісним з її моральною цінністю, суспільство вважає таку людину гордою. Самовідношення дуже залежить не тільки від

внутрішнього світу особистості. Значного впливу завдають суспільні відносини.

Коли людина намагається з усіх сил переконати інших у своїй значущості, її звинувачують в марнославстві. Коли людина відмовляється дати собі високу оцінку, яку, на думку інших, вона заслуговує, її називають самокритичною. Якщо особистість — організація цінностей, то ядром такої функціональної єдності є адекватна самооцінка. «Я-концепція» з позиції біхевіористичного підходу висловлена у праці «Социальная психология» (Т. Шибутани) [65, с.220].

Якщо узагальнити розглянуті наукові матеріали, то можна дійти наступних висновків:

- 1) в «Я-концепції» на перший план виходить когнітивна складова;
- 2) «Я-концепція» — це знання про себе, певний результат пізнання;
- 3) «Я-концепція» здобувається в ході соціальної взаємодії, в значній мірі ґрунтуючись на оцінках про себе з боку інших особистостей.

«Я-концепція» є спільною структурою самосвідомості, що належить до «Я» — центрального компоненту структури особистості. В свою чергу «Я-концепція» оточує сферу «Я» і складається з тісно пов'язаних між собою підструктур або стійких Я-образів. Ці стійкі «Я-образи» отримали в науковій психологічній літературі назви «актуальне Я», «реальне Я», і «ідеальне Я». Така думка висловлена у науковій праці «Социально-психологическая адаптация» (Налчаджян А. А.) [38].

«Я-концепція», як складова самооцінки, включає наступні компоненти:

- 1) когнітивний — образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості тощо;
- 2) емоційний — самоповага, адекватна самокритика, самоприниження, любов до себе тощо;
- 3) оціночно-вольовий — прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу, отримати статус у суспільстві, у референтній групі тощо». Дана класифікація наведена у науковому періодичному виданні «Зависимость

самооценки от отношения к нему окружающих» (Соколова Е. Т., Чеснова И. Г.) [57, с.324].

Крім того, поділяють процес і результат самосвідомості. Самосвідомість визначається як процес, за допомогою якого людина пізнає себе. Але самосвідомість характеризується також своїм продуктом — уявленням про себе або «Я-концепцією». При цьому «Я-концепція» особистості є не тільки «продуктом самосвідомості», а й внутрішньоособистісною освітою, яка багато в чому визначає напрямок діяльності людини, її поведінку і взаємодію із оточуючими. «Я- концепція» не дорівнює самосвідомості, так як вона є підсумковим продуктом свідомості, самосвідомості і несвідомого. Думка про самосвідомість та її сутність оприлюднена у науковій статті «Самосознание студентов как фактор успешной самореализации» (Петанова Є. І.) [42, с. 296].

Як було показано, самосвідомість, як і сама свідомість не вичерпується тільки знаннями, а включає і ставлення до себе, що має, переважно, емоційне відображення. Тому це знаходить відображення у визначенні «Я-концепції», \в довіднику практичного психолога О. А. Белобрикіної: «Я-концепція» — відносно стійка, більш-менш усвідомлена, пережита як неповторна система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він будує взаємодію з іншими людьми і формує ставлення до самого себе.

Автор стверджує, що «самосвідомість», «Я-концепція», образ «Я» і «самооцінка» характеризуються взаємозумовленістю і схожістю динаміки розвитку. Їх становлення детерміновано сукупністю умов і здійснюється одночасно на декількох рівнях: психофізіологічному, психологічному, соціальному та соціокультурному. І самосвідомість, і самооцінка формуються на основі самопізнання, вони невіддільні від нього і грають найважливішу роль у самовизначенні особистості, в становленні її «Я-концепції». Думка про взаємозумовленість основних складових самооцінки викладена у підручнику «Психологические условия и факторы развития

самооценки личности на ранних этапах онто- и социогенеза» (Белобрикіна О.А.) [5].

Зрозуміло, що немає підстав протиставляти самосвідомість і «Я-концепцію», це споріднені поняття, але вони не є ідентичними. В них відображаються різні грані однієї і тієї ж реальності. Однак існуючі відмінності мають загальне значення і визначають підходи до вирішення проблеми дослідження.

1.2. Основні напрямки дослідження відношення до себе здобувачів вищої освіти

Звернення до досліджень самооцінки людини призводить до висновку про відсутність її загальноприйнятого визначення. Так, наприклад, на думку вченого С. Л. Рубінштейна, «самооцінка виступає як одна з форм прояву самосвідомості». Згідно з думкою Л. І. Божович «самооцінка є показником певного рівня розвитку особистості», в той час як А. І Ліпкіна визначає «самооцінку як ставлення людини до своїх здібностей, можливостей, особистісних якостей, зовнішнього вигляду. За Л. І. Рувінским «самооцінка — знання людиною самого себе і ставлення до себе в єдності цих знань, інакше, «самооцінка — це оцінка себе через знання і ставлення» [8; 32; 20; 31].

Самооцінка може виступати як проекція усвідомлюваних якостей особистості на внутрішній еталон, який формується в людини у взаємодії із середовищем. Самооцінка — складне особистісне утворення, яке розвивається при поступовій інтеріоризації зовнішніх оцінок, що виражають суспільні вимоги, а також вимоги людини до самої себе. Самооцінка — світоглядний продукт психіки і один з регуляторів поведінки». Визначення самооцінки надано у статті «Погружение в глубины «Я»» (Потанін С. П.) [43, с.94].

У психологічному словнику поняття «самооцінка» визначається як оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед

інших людей. Ставлячись до ядра особистості, самооцінка є важливим регулятором її поведінки. Від самооцінки залежать взаємини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач, вміння працювати над помилками та прагнути самовдосконалення. Тим самим самооцінка впливає на ефективність діяльності людини і подальший розвиток його особистості. Визначення самооцінки надано у науковому періодичному виданні «Самооценка, оценка профессионально значимых качеств» Миронова Т. Л.) [43, с.94]. [36, с.313].

Самооцінка виступає як щабель у розвитку самосвідомості, на якій виникає оціночне ставлення до себе критично, виникає потреба діяти не тільки відповідно до думками оточуючих, але і з рівнем власних вимог до себе, співвіднести свої можливості з результатами діяльності. За допомогою самооцінки індивід співвідносить свої можливості з вимогами умов діяльності. В онтогенезі особистість починає оцінювати себе за допомогою інших людей, переважно дорослих, але поступово у нього починає складатися адекватна і стійка власна оцінка себе.

Процес становлення самооцінки не може бути кінцевим, оскільки суб'єкт постійно розвивається, отже, змінюються і його уявлення про себе, емоційно-ціннісне самоставлення. Все це призводить до зміни змісту, способу вироблення самооцінки і заходів її участі в регуляції поведінки індивіда.

Наприклад, В. С. Мерлін виділяє самооцінку як один з чотирьох компонентів в структурі са

мосвідомості і розглядає її як завершальну фазу його розвитку. У число компонентів самосвідомості включаються:

- 1) «свідомість тотожності», її зачатки виникають, коли людина диференціює відчуття, що виходять від власного тіла, від відчуттів, що викликаються зовнішніми предметами. Тотожність своєї особистості людина може усвідомлювати, згідно з автором, зіставляючи стійкість і сталість

відчуттів і образів свого тіла, а також переживань і прагнень, з мінливістю явищ зовнішнього світу.

2) «свідомість «Я» як активного початку, як суб'єкта діяльності, яке проявляється в дитинстві, коли дитина проявляє самостійність;

3) усвідомлення своїх психічних властивостей, що виникає в підлітковому віці. Предметом усвідомлення стають психічні властивості, від яких залежить успіх діяльності особистості, перш за все найбільш значущою для людини стають ті властивості, які частіше за інших піддаються соціальній оцінці.

4) соціально-моральна самооцінка, що формується в підлітковому і юнацькому віці на основі накопиченого досвіду у спілкуванні і діяльності. Вона засвоюється особистістю разом із засвоєнням суспільно-історичного досвіду людства і залежить від рівня розвитку предметної свідомості особистості в цілому. Дані про компоненти самосвідомості виявлено у науковій праці «Проблеми експериментальної психології личности» (Мерлін В. С.) [33]. Розг

Самооцінка представлена у наукових напрацюваннях вчених як центральний компонент самосвідомості. Основні складові самооцінки представлено на рис.1.4. Дані про компоненти самосвідомості виявлено у науковій праці «Психологические особенности самосознания студентов» (Борішевський М. І.) [9].

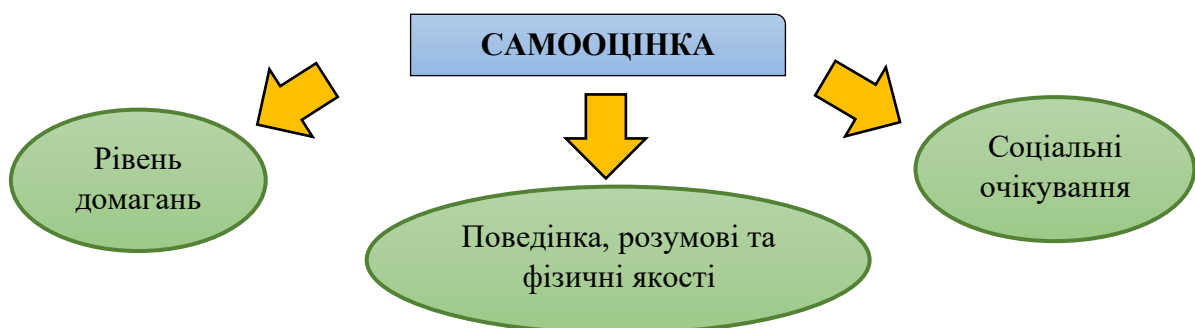

Рис. 1.4. Основні компоненти самосвідомості

Предметна діяльність і її результати, поведінка, розумові та фізичні якості, зовнішній вигляд та інші чинники складають її змістовну сторону.

З самооцінкою тісно пов'язаний рівень домагань — другий, дуже важливий компонент самосвідомості). Він формується на основі оцінки особистістю своїх можливостей, успіхів і невдач при виконанні завдань певної складності і представляє важливий механізм, коригуючий при певних умовах самооцінку.

Третій компонент самосвідомості — соціальні очікування, під якими розуміються припущення людини про оцінку його особистості з боку інших людей. Вони виникають на основі усвідомлення особистістю оціночних відносин інших людей до неї. «Я-образ» є результатом апробації людиною своїх самооцінок, домагань і соціально-психологічних очікувань в процесі життєдіяльності.

Порівнюючи між собою настільки різноманітні положення про місце і роль самооцінки можна вказати, принаймні, на одне загальне положення, яке їх об'єднує. Це наявність емоційно-оцінного та когнітивного компонента в їх утриманні, у формі знань про себе і ставлення до себе.

Такий висновок співвідноситься з висновком вченого про те, що «самооцінка — це якийсь результат інтегративної роботи в сфері самосвідомості, тобто функціонування самопізнання і емоційно-ціннісного ставлення до себе, знання про себе, поєднане з певним самовідношенням утворює самооцінку особистості». Визначення поняття «самооцінка» виявлено у науковій праці «Проблеми самосознания в психологии» (Чеснокова І. І.) [63, с. 122].

Узагальнюючи погляди Б. Г. Ананьева, Л. І. Божович, С. Л. Рубінштейна, І. І. Чеснокова зауважимо, що всі вчені розглядають самооцінку як сторону самосвідомості особистості, як продукт її розвитку, породжений всією життєдіяльністю. На їхню думку, самооцінка, як і самосвідомість в цілому, має суспільний характер і обумовлена соціальними умовами.

Таким чином, вони визначають самооцінку як «компонент самосвідомості, який включає в себе і знання про власну самість, і оцінку

людиною самої себе, і шкалу значущих цінностей, щодо якої визначається ця оцінка».

Отже, можна вважати, що самооцінка — це важливий особистісний конструкт, який є компонентом самосвідомості, що включає в себе, з одного боку, знання особистості про себе, а з іншого — ставлення особистості до себе. Але при цьому, як свідчать розглянуті матеріали, не існує єдиної думки про їх співвідношення між собою.

Деякі дослідження самооцінки особистості спрямовані на вивчення її структури і функцій. Так психологом-практиком було запропоновано структурно-динамічну модель. Самооцінка є формою відображення людиною самого себе як особливого об'єкта пізнання, презентує прийняті ним цінності, особистісні смисли, міру орієнтації на суспільно вироблені вимоги до поведінки і діяльності, самооцінка є за своєю природою соціальним утворенням, що функціонує як компонент самосвідомості і найважливіше особистісне утворення. Модель самооцінки визначено у науковому періодичному виданні «Структурно-динамическая модель самооценки» (Захарова А. В.) [22].

У людини вже в ранній юності виникає складна система самооцінювання, яка включає як розвинені, так і самі елементарні форми ставлення до себе. Дослідник відзначає, що особливістю цього утворення є те, що всі його компоненти «співіснують» в одній площині, а не створюють ієрархію, на відміну від інших складних психологічних структур. У структуру самооцінки автор включає: емоційне ставлення до себе, самоповага, почуття власної гідності, оперативну самооцінку, тобто виокремлює змістовні характеристики самооцінки. Структуру самооцінки визначено у науковому періодичному виданні «К анализу генезиса самосознания в подростковом и юношеском возрасте» (Прихожан А. М.) [45].

Думка іншого вченого вказує на те, що у власній діяльності людина оцінює свої дії, вчинки, сформовані для реалізації знань, вміннь, навичок,

здібностей тощо. Чим раніше і успішніше людина включається в практичну корисну, престижну або високооцінювану діяльність, тим швидше формується високий рівень його самооцінки.

Автор також розглядає такі функції, реалізовані самооцінкою і пов'язані з нею самоповагою в діяльності:

- визначення соціально прийнятних і індивідуально підходять критеріїв ефективності власних зусиль;
- звірення на цій основі цілей і результатів діяльності;
- оцінка рівня своїх здібностей
- контроль за адекватністю використовуваних засобів і способів;
- пошук і формулювання найбільш перспективних для особистісного комфорту і розвитку цілей і цінностей подальшої життєдіяльності тощо. Про практичну діяльність людини визначено у науковому виданні «Очерки социальной психологии» (Карнишев А. Д.) [24].

Значимість названих функцій самооцінки і самоповаги зумовлює важливість розуміння того, яке самоповагу склалося у конкретного індивіда і яким чином воно може вплинути на перебіг діяльності. Крім досліджень, присвячених вивченню структури і функцій самооцінки, слід виділити роботи, пов'язані з визначенням її характеристик, і зокрема, її адекватності та неадекватності.

Прийнято виділяти три рівня сформувалася самооцінки людини: занижена, адекватна і завищена. Вченим розроблений аналіз поведінки і діяльності людей, для яких характерний той чи інший рівень самооцінки.

Занижена самооцінка — проявляється в недооцінці людиною своїх якостей, можливостей. Адекватна, тобто відповідна, пропорційна внутрішнім потенціалом самооцінка може проявлятися в цілому спектрі своїх варіантів — від адекватно низькою до адекватно високою.

Адекватно низька самооцінка — людина бачить обмеженість своїх можливостей в якихось видах діяльності і творчості, свої слабкості і недоліки, що не дозволяють йому претендувати на певні посади і посади, але

абсолютно не пригнічується цим, оскільки «знайшов себе» в інших справах і видах дозвілля, зумів виробити компенсаторні механізми, що сприяють збереженню рівня власної гідності, внутриличностного комфорту.

Адекватно висока самооцінка — визнання людиною високого значення своїх потенціалів для соціального оточення і для нього самого. Вона означає, що людина приймає і поважає себе, позитивно ставиться до себе як особистості, а це веде до впевненості в своїх діях і вчинках, до стабільності настрою, до високого рівня самостійності.

Завищена самооцінка — переоцінка людиною своїх задатків, навичок і умінь, можливостей. Формується зазвичай після частих захваливание в сім'ї та школі, необгрунтованого захоплення талантами «вундеркінда» або «грандіозними успіхами» фахівця і професіонала. Про практичку ліяльність людини визначено у науковому виданні «Очерки социальной психологии» (Карнишев А. Д.) [24].

Інший вчений зазначає, що занижена самооцінка «корелює з підвищеною тривожністю, вразливістю, боязню негативної думки про себе, відходом від реального вирішення проблем». Занижена самооцінка формує неправильні способи взаємодії зі світом, засновані на невпевненості в своїх силах.

Неефективність свого «Я» в життєвих ситуаціях породжує негативне відношення до себе. Завищена самооцінка формує самовпевненість, що призводить до порушення комунікативних зв'язків і розчарування при неуспіху, що сприяє прагненню перекласти відповідальність за неуспіх на інших. Завищена самооцінка формує самозамилування особистості. Адекватна (оптимальна) самооцінка проявляється в тому, що людина керується своїми принципами незалежно від думки оточуючих, будує свої відносини з іншими людьми без ілюзій зарозумілості або самознищення. Адекватна самооцінка — ймовірний фундамент позитивного самоставлення». Про кореляцію самооцінки з тривожністю визначено у науковому виданні «Практикум по возрастной психологии» (Головей Л. А., Рибалко Є. Ф.) [43].

Проблема самооцінки охоплює широке поле вивчення, яке детерміновано складністю і неоднозначністю досліджуваного явища. Відомі роботи, в яких, наприклад, вивчається самооцінка психологічного віку людини. Також це дослідження, спрямовані на вивчення самооцінки делінквентна підлітків взаємозв'язку самооцінки і психічного здоров'я людини, самооцінки в нормі і психосоматичної патології.

Встановлено зв'язок самооцінки дітей та оцінки батьків. У ряді досліджень описується взаємовплив самооцінки і інших психічних явищ. Так, в дослідженні показано, як самооцінка і рівень домагань впливають на особистісні особливості. Даний матеріал викладено у науковому виданні «Зависимость самооценки от отношения к нему» (Соколова Е. Т., Чеснова И. Г.) [58].

У дослідженні А. А. Федяєва розглядалося співвідношення рівня домагань, мотивації досягнення і самооцінки. Стійкість самооцінки в зв'язку з афективними переживаннями випробовуваних було досліджено В. Ф. Сафіним. Вплив індивідуально-психологічних особливостей на самооцінку професійно важливих якостей психологів вивчав А. М. Дишлюк [18; 63; 54].

Під керівництвом вчених була виконана робота, в якій вивчалися особливості взаємозв'язку самооцінки і самоконтролю. При вираженому самоконтролі виявлялася більш адекватна самооцінка, при недостатньо сформованому самоконтролі зазначалося явне переважання неадекватної самооцінки в сторону її завищення. Самоконтроль і самооцінка відіграють важливу роль в організації психічного самоуправління та саморегулювання, в забезпеченні надійності протікання цих процесів». При цьому в забезпеченні надійності самооцінки «принципову роль грає самоконтроль. Для цього результат самооцінки повинен стати об'єктом самоконтролю» [39, с.54; 40].

Характеризуючи самооцінку, вчена зазначає, що вона «завжди носить відтінок суб'єктивності і відображає особливість придбаного особистістю досвіду, ступінь глибини усвідомлення і узагальнення. Значною мірою вона

пов'язана із психологічними особливостями особистості: її характером, темпераментом, здібностями». Про характеристику самооцінки викладено у науковому виданні «Самосознание личности» (Чеснова И. Г.) [64, с.223].

Загальним моментом в дослідженнях, присвячених вивченню самооцінки, є розгляд її структури, що включає емоційний і когнітивний компонент. Оцінка значення цих компонентів самооцінки залежить від оцінки значення ролі знань і відносин в структурі самосвідомості, «Я-концепції» особистості. Тому зберігається відкритим питання про співвідношення цих компонентів. Ймовірно, відповідь на це питання суттєво залежить від виявлення чинників, що визначають формування зазначених компонентів.

Як свого роду виняток можна навести приклад дослідження вченої, яка здійснила дослідження причин формування самооцінки, тобто оцінки, яку індивід дає самому собі і яку зазвичай намагається підтримати. Людина має власну оцінку, оскільки вона має особисте мислення щодо власної цінності. Це узагальнена особистісна характеристика, а не миттєва думка, характерна тільки для окремих ситуацій. Результати її дослідження показали, що зовнішні індикатори престижу, такі як багатство, рівень освіти і посада, не роблять настільки визначального впливу на самооцінку, як це часто передбачалось.. Про характеристику самооцінки викладено у науковому виданні «Некоторые особенности проявления личностных свойств студентов в условиях адаптации к вузу» (Делеу М. В.) [15].

Отже, наведений огляд досліджень зв'язку самооцінки з різними психологічними особливостями, незважаючи на свою стислість, дозволяє зробити висновок про практично повну перевагу досліджень, які вивчають ці змінні в одній площині, без оцінки причинно-наслідкових зв'язків.

1.3. Професійна самосвідомість і самооцінка здобувачів вищої освіти

Очевидно, що оцінку досліджень професійної самосвідомості слід починати з уточнення понять, зокрема поняття «професіонал». А. А. Бодалев пише: «як в науковій літературі, так і в повсякденному житті воно трактується широко, позначає фахівця в якійсь конкретній області діяльності, в якій останній, завдяки оволодінню необхідними для успішного виконання цієї діяльності ЗУН, досяг рівня високої майстерності.

З точки зору психології, «професіонал» — це суб'єкт діяльності, що володіє такими характеристиками розуму, почуттів, волі або, якщо дивитися більш узагальнено, такими психічними властивостями, які, будучи відносно стійку структуру, дозволяють йому на високому рівні продуктивності виконувати ту діяльність, в якій він зарекомендував як великий фахівець» [7, с.137].

Розгляд понять професійної самосвідомості, професійної «Я-концепції» пов'язано з вивченням питань професійного самовизначення особистості, становлення суб'єкта діяльності, професійного становлення особистості, розвитку професіоналізму. Значний внесок у вивченні цих питань внесли праці Л. А. Головей, Е. Ф. Зеєра, Е. А. Климова, Т. Л. Міронова, А. А. Реан, О. С. Романова і інші [14; 23; 25; 26; 27; 37; 48; 50].

Образи самосвідомості — одна з необхідних умов перебування людиною найбільш підходящого для нього місця, зокрема, в професійній спільності, а також умови планування і побудови особистих професійних планів на етапі вибору професії. Виражена професійна самосвідомість, що відображається у позитивному ставленні до справи, почуттям гордості за «свою», «нашу» сферу праці — важливий критерій підготовленості фахівця» [25, с.25].

При розгляді поняття професійної «Я-концепції» можна посилатися на думку, згідно з якою в її структурі виділяється реальна і ідеальна складові.

Реальна професійна концепція себе — це уявлення особистості про себе як професіонала, тоді як ідеальна Я-концепція відповідає професійним бажанням і надіям. Реальна і ідеальна професійні Я-концепції не тільки можуть не збігатися, але в більшості випадків обов'язково розрізняються, і їх розбіжність є джерелом професійного самовдосконалення особистості і її прагнення до розвитку.

Важливо визначити роль професійної самооцінки, професійної самосвідомості суб'єкта діяльності для забезпечення високого рівня продуктивності виконуваної ним трудової діяльності. Так, на думку вченої, система самооцінок отриманих професійних знань, умінь, задоволеності діяльністю і реалізацією своєї особистості в професійній праці є своєрідними якісними показниками професійного самовизначення особистості. Про характеристику самооцінки викладено у науковому виданні «Социально-психологические особенности профессионального самоопределения выпускников вузов психологических специальностей в современных условиях» (Андреева Н. С.) [4].

Адекватно висока самооцінка отриманих професійних знань і навичок, професіоналізм, впевненість в своїх професійних можливостях, відчуття задоволеності реалізацією своєї особистості та діяльністю в професійній сфері говорять про оптимізацію у професіональному самовизначенні особистості.

Низька самооцінка отриманих знань, свого професіоналізму, себе як представника даної професії; відсутність прагнення до самовдосконалення, саморозвитку, професійного росту, в цілому, говорить про порушення процесу професійного самовизначення особистості.

Підсумком цього процесу на стадії професійної адаптації особистості до конкретної діяльності повинні бути такі її характеристики, як адекватно висока самооцінка власних професійних знань, професіоналізму; впевненість в своїх силах, прагнення до самовдосконалення, високий рівень домагань.

Одна із важливих складових професіоналізму особистості — це самооцінка знань і навичок, які безпосередньо впливають на ефективність професійної діяльності особистості. В цьому проявляється її професійна ефективність.

Професійна самооцінка може бути розглянута як найважливіший елемент в структурі професійної «Я-концепції» особистості. Вивчаючи самооцінку як частину освітнього процесу, від якого в значній мірі залежить професійна успішність особистості, А. А. Реан виділяє в ній операційно-діяльнісний і особистісний аспекти. На рис.1.5. можемо розглянути детальніше, що являє собою особистісний та операційно-діяльнісний аспекти.

Рис.1.5. Аспекти самооцінки за А. А. Реан

Самооцінка за цими двома аспектами не обов'язково узгоджена. Неузгодженість самооцінки по операційно-діяльнісного та особистісного аспектів впливає на професійну адаптацію, професійну успішність та професійний розвиток особистості.

У свою чергу, в структурі професійної самооцінки А. А. Реан виділяє:

1) Самооцінка результату, яка пов'язана з оцінкою досягнутого (в загальному і парціальному аспекті) і відображає задоволеність /незадоволеність досягненнями.

2) Самооцінка потенціалу, яка пов'язана з оцінкою своїх професійних можливостей і відображає, таким чином, віру в себе і впевненість в своїх силах.

Низька самооцінка результату в поєднанні з високою самооцінкою потенціалу є фактором професійного саморозвитку особистості. Зазначений патерн самооцінки лежить в основі позитивної мотивації саморозвитку і корелює з соціальним і професійним успіхом особистості.

Вчений говорить про важливість вивчення їх в теоретичному і прикладному плані, оскільки «саме з паттернами самооцінки, а не зі спрощеною узагальненою самооцінкою пов'язані пояснювальні механізми професійної успішності і динамічного професійного розвитку». Про характеристику самооцінки викладено у науковому виданні «Психологія професійного становлення личности» (Реан А. А.) [49, с.302].

Самооцінка професійної діяльності формується поетапно. На початковому етапі освоєння діяльності самооцінка встановлюється за результатами виконання окремих задач та не проявляє ознак стійкості. Часто на цьому етапі професійна самооцінка спирається на загальну самооцінку особистості або відбувається перенесення її зі знайомою діяльності на незнайому. Це істотно знижує адекватність самооцінки. У процесі формування професійної самооцінки спочатку складається ретроспективний її компонент, тобто здатність до досить точній оцінці результатів уже виконаних робіт.

Прогностична самооцінка на цьому етапі в більшості випадків відображає загальну самооцінку особистості. Лише в міру освоєння діяльності можна сформуванню досить стійку прогностичну самооцінку, відповідну реальним можливостям [28].

Спираючись на дослідження в значній мірі студентського контингенту, вчений визначив, що професійна самосвідомість є специфічною, виборчою, диференційована та інтегруюча діяльність свідомості, яка виступає як підрівень загальної самосвідомості, виявляється в усвідомленні себе як суб'єкта професійної діяльності та самовизначенні в соціально професійному середовищі. Думку про професійну самосвідомість висловлено у науковому виданні «Особенности формирования профессионального самосознания на различных стадиях профессионального обучения» (Єфремов Є. Г.) [41].

Структура професійної самосвідомості в основних рисах збігається зі структурою самосвідомості особистості, і її так само можна розглядати як інтегроване ціле когнітивної, афективної і поведінкової підструктури («Я-розуміння», «Я-ставлення», «Я-поведінка»). Немає суттєвої різниці у функціях, механізмах розвитку і функціонування.

Професійна самосвідомість має і свою специфіку, її схематичне та стисле відображення можемо побачити на рис.1.6.

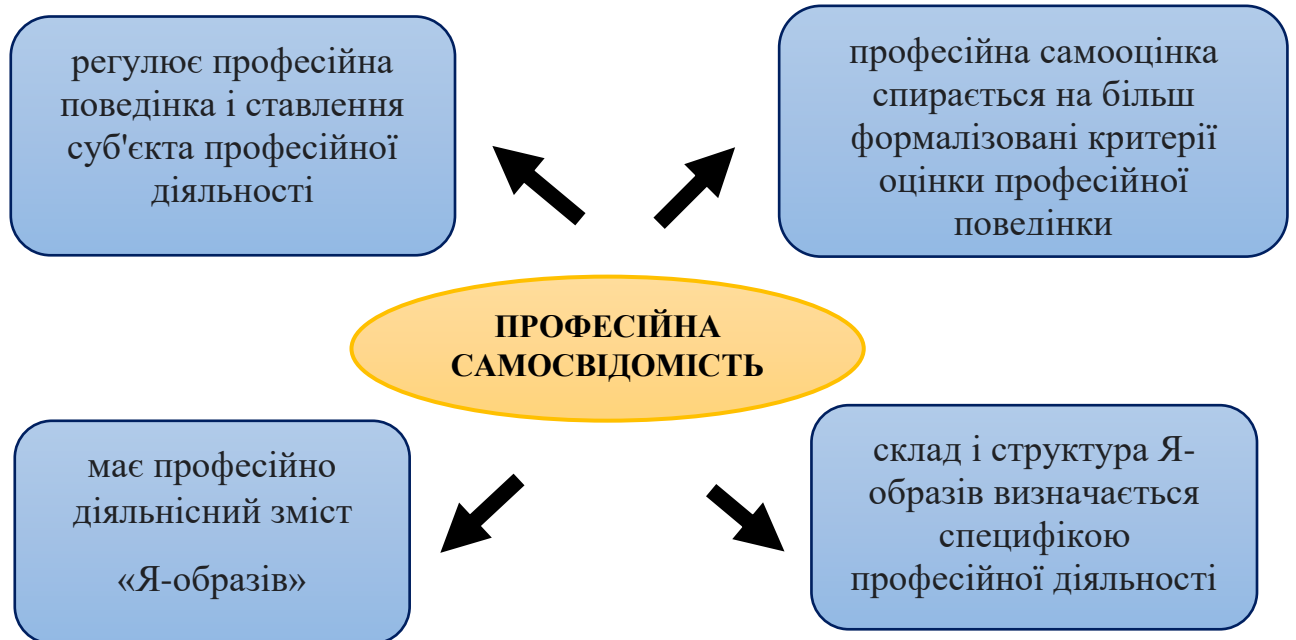

Рис.1.6. Специфіка професійної самосвідомості

Формування професійної самосвідомості починається при професійному навчанні у вузі, але цей процес має свої особливості, які проявляються по-різному на різних етапах навчального процесу.

Етап підготовки у вищому навчальному закладі відповідає періоду ранньої зрілості, для якої характерні високі показники розвитку мнемічних, розумових функцій, гнучкість у вирішенні навчальних завдань, високий рівень сприйнятливості до засобів педагогічного впливу.

Характеристику студента поряд з віковими та індивідуально-психологічними показниками розвитку складають ще і такі властивості та якості, які детерміновані його соціальним становищем, належністю до певної соціальної групи. Молода людина вже перебуваючи у статусі студента, потрапляє в нове для нього соціальне середовище, в якому буде тривати соціалізація особи з урахуванням зробленого їм вибору професії.

В умовах міжособистісного спілкування формується позитивна «Я-концепція», що представляє собою впевненість суб'єкта у власній значущості, наявності у нього необхідних якостей особистості, здібностей.

«Я-концепція» являє собою сукупність установок на самого себе і містить три компоненти: когнітивний, емоційний і поведінковий.

Тим самим формується самооцінка, необхідна для розвитку самосвідомості, до складу якої входить оцінка не тільки себе, але і свого життя, ролі в ній і вчинків. Людина стає суб'єктом саморозвитку, що відбувається з різною інтенсивністю в процесі його життєвого шляху.

Професійне самовизначення та формування життєвих орієнтацій відбуваються в ранній зрілості інтенсивно. Студентські роки, важливі тому, що в подальшому на цій основі відбувається закріплення досягнутого рівня розвитку і подальше просування в освоєнні професійної майстерності [60].

Неадекватність «Я-концепції», відсутність або зменшення в ній частки «Я-професійного» веде до незадоволеності професійним навчанням, знижує активність студента на етапі входження в професію, викликає негативні установки та емоційні переживання, що стосуються професійної діяльності.

Думку зазначено у науковому виданні «Особенности Я-концепции студентов лица на начальном этапе профессионального самоопределения» (Рикман Л.В.) [52].

У дослідженнях В. П. Саврасова виявлено, що процес формування професійної самосвідомості студентів визначається тими ж загальними факторами і підпорядковується тим же основним закономірностям, що і розвиток загальної самосвідомості особистості в процесі її онтогенезу. Розвиток професійної самосвідомості майбутнього студента визначається впливом двох головних факторів.

Один з них пов'язаний з процесом освоєння студентами професійних цінностей, понятійного і концептуального апарату дисциплін психолого-педагогічного циклу, в термінах яких можуть бути усвідомлені властивості і особливості власного Я як професійно значущі (I -II курс). Іншим фактором розвитку професійної самосвідомості є сама реальна педагогічна діяльність в період проходження практики, в ході якої виявляються для інших і себе професійно важливі властивості (IУ-У курси) [53].

«Саме реальна діяльність з чітко сформульованими завданнями та метою, цілями дозволяє отримати багатий досвід перемог та поразок, успіхів та невдач, здійснювати порівняння своїх досягнень з досягненнями інших людей, виробити об'єктивні критерії оцінки самого себе. Наприклад, при формуванні професійної самооцінки в деяких видах діяльності найбільш сприятливі умови створюються в процесі тренажерної підготовки, який часто починається раніше, ніж включення в реальну діяльність». Думка зазначена у науковому періодичному виданні «Самооценка как механизм саморегуляции профессиональной деятельности» (Корнеева Л. Н.) [29, с.28].

Спілкування та колективна, спільна діяльність є вирішальними факторами розвитку самосвідомості студентів завдяки тому, що під час даного процесу студенти стають суб'єктами взаємного міжособистісного відображення, відносин і взаємодії. У свою чергу самосвідомість є наслідком і одночасно виступає як внутрішньо особистісна умова і передумова

активного освоєння студентом значущих для нього сфер діяльності, основою саморегуляції і самоуправління.

Ступінь усвідомлення студентом властивостей і особливостей власного «Я», вагомим для навчальної та професійної діяльності, може служити показником успішності його інтелектуального, соціального і професійного розвитку. Виходячи з цього, було зроблено припущення про наявність позитивного зв'язку між рівнями сформованості професійної і навчальної самосвідомості студентів і ефективністю їх навчальної діяльності та успішністю в професійному становленні. Згодом цей процес отримав емпіричне підтвердження в дослідженні вченого «Особенности развития профессионального самосознания будущих учителей» (Саврасов В. П.) [38].

У дослідженнях Т. Л. Міронової виявлено, що в ході оволодіння професією відбувається процес усвідомлення студентами вимог діяльності, розвиваються важливі для професії якості. При цьому мають місце загальні вікові зміни самосвідомості, що характеризують як юнаків, так і дівчат, що не залежать від їх професійної приналежності.

Професіоналізація впливає на всі рівні самосвідомості як приватна форма становлення суб'єкта діяльності. Риси даного процесу виявляються не тільки при характеристиці суб'єкта діяльності, а і при характеристиці себе як індивіда «Я-фізичне» і особистості «Я-соціальне» [35; 36; 37].

Дослідниками цього напрямку вивчені також вплив професійної самосвідомості студентів на формування психологічної готовності до професійної діяльності, соціально-психологічні особливості професійного самовизначення випускників вищих навчальних закладів, особливості прояву особистісних властивостей студентів, оціночна діяльність і формування професійної спрямованості особистості студента [4; 15; 20; 34].

Велика кількість робіт, присвячених дослідженню самосвідомості, самооцінки педагога, наприклад, психолог-практик Л. П. Дуганова вважає, що «групова робота розглядалася як умова формування професійної самооцінки вчителя» [17].

Вікові особливості особистості студента і формування педагогічної установки виявлено у науковому виданні «Возрастные особенности личности» (Джавахишвили Е.В.) [16].

Формування професійної самооцінки майбутнього педагога в процесі позанавчальної творчої діяльності визначено у підручнику «Формирование профессиональной самооценки будущего учителя в процессе внеучебной творческой деятельности» (Ларіонова М.А.) [31].

Тобто, аналізуючи думку вчених можемо дійти висновку, що формування професійної самосвідомості, професійної самооцінки є домінуючим напрямком підготовки здобувачів вищої освіти.

Необхідним в нашому дослідження також вважаємо, в прогностичних цілях, простежити вплив рівня професійної самооцінки (адекватної, завищеною і заниженою) на її мінливість у студентів гуманітарного та технічного напрямів навчання. Для підтвердження важливості цього моменту, як і для підтвердження можливості диференційованого впливу одних і тих же факторів на різних особистостей, можна посилатися, наприклад, на дослідження Е. М. Донахью, Р. В. Робінса, Б. Робертса і О. П. Джона [54; 55; 56].

Ці дослідження, проведені в контексті ролівої теорії, показали, що одні люди бачать себе в різних ролях по суті одним і тим же людиною, з тими ж особистісними якостями, тоді як інші сприймають себе в різних ролях по-різному. Їх дослідження підтвердили теорію Роджерса про те, що психологічно добре адаптований індивід має гармонійне і інтегроване «Я».

Отже, можемо виявити те, що наведені в цьому розділі матеріали дають достатньо підстав для висновку про необхідність проведення емпіричного дослідження факторів, що визначають зміну професійної самооцінки студентів. Таким чином, існують всі підстави для проведення емпіричного дослідження чинників, що визначають професійну самооцінку студентів як професійно важливої якості. При цьому є підстави для висунення гіпотези про диференційований вплив соціальних і індивідуальних факторів на

самооцінку: для одних студентів більше значення мають соціальні чинники, для інших індивідуальна.

Висновок до розділу 1

Узагальнюючи наведені матеріали можна зробити висновок:

1. Професійну самооцінку можна розглядати як важливу складову загального самосвідомості людини. Тому вона в значній мірі відображає загальні закономірності формування самосвідомості, реалізує його функції. Точно також, порівнюючи концепцію професійної самосвідомості Єфремова і положення професійної «Я-концепції» Реана, можна зробити висновок, що в них відображаються виділені вище відмінності в трактуваннях загального самосвідомості і «Я-концепції».

2. Можна виділити дві групи чинників, що визначають професійну самооцінку. Першу групу складають соціальні, «зовнішні» чинники: думка інших людей, соціальні норми тощо. Інші фактори визначають успішність виконання людиною певних дій, вчинків. Це, перш за все, індивідуальні здібності людини в значній мірі залежать від його психофізіологічної організації, індивідуальна особливостей.

3. При розгляді питання формування професійної самооцінки прихильники Я-концепції підкреслюють в першу чергу значення соціальних факторів, а представники другого з виділених напрямків звертають увагу на вплив індивідуальна особливостей людини. Можна припустити, що праві ті й інші, тільки у одних людей їх самооцінка в більшій мірі залежить від соціальних чинників, а у інших — від індивідуальна.

4. Чи зазначається професійна значимість самооцінки, тобто її вплив на ефективність професійної діяльності. Правда, наводяться дані її впливу тільки на успішність навчання. Але, як відомо, успіх в навчанні часто не визначає успішність професійної діяльності.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ РІЗНИХ ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ

2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження психологічних особливостей ставлення до себе здобувачів вищої освіти різних галузей знань

Тема, об'єкт, предмет та методи дослідження потребують організації та проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей ставлення до себе здобувачів вищої освіти різних галузей знань .

Дуже важливим етапом наукового дослідження є вибір методів проведення дослідження, які служать інструментом у здобутті фактичного матеріалу, будучи необхідною умовою досягнення поставленої мети. Найважливіша методологічна позиція — побудова теорії дослідження.

У теоретичних пошуках перед нами стоїть задача розробити закінчену концепцію, право на існування якої варто довести шляхом її зіставлення з іншими точками зору, а також звертанням до практики. Корисними для побудови теоретичних положень виявляються такі методи, які можуть бути взяті на озброєння.

Системний аналіз включає розгляд усієї сукупності прийомів, способів, процесів, видів обладнання, що використовується, методів вирішення завдання тощо. Дотримуючись правил формальної логіки, створюються класифікації об'єктів аналізу. Ті, що не входять у предмет дослідження, критикуються й виключаються, розгорнуто доводяться переваги запропонованих об'єктів і положень, вказуються моменти, які потрібно виконати для їхньої реалізації. Метод продуктивний для вироблення рекомендацій різного роду.

Другим, найпоширенішим і універсальним способом побудови теорії є моделювання процесу або явища на базі відомих моделей, яке має деякі істотні відмінності, досягнуті за рахунок знятих припущень, нових використаних ефектів, підходів до вирішення.

Наступний методологічний момент — єдність теорії і практики. Єдність теорії й практики — ознака істинно наукового дослідження. Це досягається при побудові теорії (опис процесів і явищ, їхнє пояснення, прогнозування й видача рекомендацій) з орієнтацією її на практику, при дотриманні необхідних вимог системності, типовості й репрезентативності, а в необхідних випадках - переглядом концепцій у зв'язку з новими фактами і явищами у практиці.

У методології технічних наук використовуються різні методи, що враховують специфіку предмета й об'єкта вивчення. Найважливіші з них такі:

- системний підхід, що дозволяє розкрити різноманіття проявів досліджуваного об'єкта, визначити місце предмета дослідження в розроблювальній галузі науки;

- проектний метод, що визначає цілісність дослідження, стадії і порядок його розроблення;

- абстрактно-логічний метод, що використовується для побудови теорії, включає різноманітні прийоми й операції: аналіз і синтез, дедукцію й індукцію, сходження від конкретного до абстрактного, і навпаки, аналогію, формальну логіку, гіпотетичне припущення тощо;

- моделювання як метод дослідження структури, основних властивостей, законів розвитку і взаємодії з навколишнім світом об'єкта моделювання;

- емпіричний метод, пов'язаний з постановкою експериментальних перевірок теорії і спостережень за еволюцією природних і технічних процесів;

- статистико-імовірнісний метод, що дає можливість реалізувати кількісний підхід до вивчення наукових даних у єдності з якісним аналізом;

— монографічний метод, що має переважно описовий характер, але є цінним при всебічному, повному, деталізованому вивченні об'єкта або явища.

Говорячи про методологічну витриманість наукового дослідження, маємо на увазі ефективність використання методологічних принципів з метою отримання цілісної наукової праці. Методологічно витримане наукове дослідження характеризується:

— коректною, науково обґрунтованою постановкою проблеми дослідження, що не просто існує в теорії, але може бути розроблена практично з отриманням наукових результатів, що мають ознаки новизни, корисності й вірогідності;

— побудовою предмета дослідження як сукупності взаємозалежних підпроблем, при цьому вивчення висунутих питань забезпечується не тільки у статиці, але й у динаміці;

— побудовою теорії, за допомогою якої предмет дослідження (досліджувану проблему) можна описати, пояснити, розкрити внутрішній механізм явищ і протиріч, спрогнозувати розвиток процесу, видати рекомендації з удосконалювання. Цим забезпечується належний теоретичний рівень дослідження як найважливішого принципу його методологічної витриманості;

— забезпеченням єдності теорії й практики, що розуміється в тому сенсі, що створена автором теоретична концепція повною мірою використовується для аналізу практики й експериментальних даних, формулювання нових рекомендацій;

— закінченістю й цілісністю дослідження, що набуває властивостей системи, у якій кожна окремо взята частина може бути зрозуміла й пояснена з позицій цілого, а ціле здатне існувати й виконувати свої функції лише на базі своїх компонентів;

— вірогідністю отриманих наукових результатів, доведеною й перевіреною всіма можливими в кожному конкретному випадку

теоретичними методами, експериментальними дослідженнями й практичними спостереженнями.

І ще один важливий методологічний момент — тлумачення (інтерпретація) підстав дослідження й отриманих наукових результатів. Інтерпретація підстав дослідження (обраної проблеми, об'єкта й предмета дослідження, інформаційного масиву, методів дослідження, цілей і завдань), а також висновків і положень має насамперед світоглядний характер, базується на об'єктивній діалектиці розвитку, її законах і категоріях.

Проблема психологічного ставлення до себе студентів-психологів та студентів технічних спеціальностей, їх професійне становлення та саморозвиток обумовлені розвитком даної галузі, вихованням із студентів справжніх фахівців. Для виявлення сформованості необхідних компонентів, які найбільш точно розкривають відношення до себе майбутніх фахівців-психологів, ми обрали групу респондентів, які стануть учасниками нашого психологічного дослідження. Учасниками стали студенти 3 курсів гуманітарного та технічного напрямку навчання у кількості 80 осіб.

Виходячи з поставленої мети і сформульованих гіпотез, наше емпіричне дослідження включає:

- 1) обстеження студентів гуманітарного напрямку навчання (спеціальність «Психологія», «Соціальна робота»);
- 2) обстеження студентів технічного напрямку навчання (спеціальність «Комп'ютерна інженерія», «Прикладна фізика»);
- 3) експертна оцінка формування рівнів самооцінки у процесі самовдосконалення;
- 4) порівняльний аналіз рівнів самооцінки студентів гуманітарних та технічних факультетів.

Оскільки метою емпіричного дослідження була оцінка факторів, що визначають формування та зміну професійної самооцінки, то стає очевидним, що найбільш адекватною формою організації дослідження є лонгітюдне

обстеження. Проведення лонгітюдного дослідження професійної самооцінки студентів є в даний час досить рідкісним явищем.

Значний внесок у розвиток лонгітюдного методу зробив Б. Г. Ананьев, який вказував, що «лонгітюдний метод більш точний у визначенні можливостей розвитку» і дозволяє передбачити подальший хід психічної еволюції, науково обґрунтувати психологічний прогноз, визначити генетичні зв'язки між фазами психічного розвитку [6, с. 208].

Експериментальна база дослідження: ХДУ (Херсонський державний університет) та ХНТУ (Херсонський національний технічний університет). До вибірки увійшли студенти 3 курсу у кількості 80 осіб. Так, ми обрали по 20 осіб 3 курсів різних спеціальностей в мету організації дослідження та виконання порівняльного аналізу рівнів самооцінки. У дослідженні ми звернулись до порівняння 4 спеціальностей: «Психологія», «Соціальна робота»(ХДУ), «Комп'ютерна інженерія», «Прикладна фізика» (ХНТУ).

Всього було обстежено 45 дівчат і 35 юнаків, з яких 40 осіб – це студенти гуманітарного напрямку знань, а останні 40 – студенти технічного напрямку знань.

Використанні у дослідженні методики дали можливість виявити рівні розвитку самооцінки. Методика «Оцінка рівня домагань» В.К. Гербачевського, методика виявлення рівня самооцінки Будасі, методика «Особистісний диференціал» Е.Ф. Бажина, А.М. Еткінда.

Методика «Оцінка рівня домагань», розроблена В.К. Гербачевським, призначена для виявлення рівнів домагань за допомогою діагностики компонентів мотиваційної структури особистості. Методика Будасі для виявлення рівня самооцінки та особистісної тривожності. Методика «Особистісний диференціал», розроблена Е.Ф. Бажином та А.М. Еткіндом для вивчення суб'єктивного ставлення людини до себе або до інших людей [2, с.97].

Для дослідження психологічних особливостей ставлення до себе здобувачів вищої освіти було проведено кореляційний аналіз поміж

показників рівня тривожності, рівня самооцінки та самосвідомості, рівня домагань.

В обстеженні студентів гуманітарного спрямування використано той же психодіагностический інструментарій, який був застосований при обстеженні студентів технічного напрямку навчання.

Відповідно до цілей дослідження, крім обстеження психологічних особливостей студентів здійснювалася оцінка показників успішності їх навчання.

Особливості мети і завдань дослідження, специфіка використовуваного методичного забезпечення в значній мірі визначили вибір засобів математичної обробки отриманих емпіричних даних.

Так, поряд з використанням для визначення подібності-відмінності, статистичного зв'язку між досліджуваними змінними коефіцієнта лінійної кореляції Пірсона і критеріями Стюдента застосовувався розрахунок коефіцієнта асоціації, коефіцієнта взаємної спряженості [10; 13; 21; 55; 62].

В першу чергу це було зумовлено використанням методики Будассі в обраному варіанті, який передбачає порівняння якісних характеристик, тобто змінних вимірюваних за шкалою найменувань. Для визначення психологічних особливостей різних груп обстежуваних, виділених за результатами вимірювань, їх взаємозалежності застосовувалися процедури кореляційного аналізу, метод розрахунку кореляційних даних. Всього визначалися взаємозв'язку і відносини між 39 змінними: п'ять показників самооцінки; три показника успішності навчання, десять показників вираженості акцентуації, двадцять — схильностей, і один показник рівня інтелекту [62].

Оскільки самооцінка є інтегруючою психологічною властивістю кожної людини, що має зв'язки як з індивідуальними, особистісними, так і суб'єктними властивостями людини, то було організовано комплексне психодіагностичне обстеження студентів. Спираючись на професіоналізм

концепцію Б. Г. Ананьева, як індивідуальні властивості людини оцінювалися задатки і темперамент, як особливості особистості — характер та інтереси.

З огляду на індивідуальні властивості суб'єкта діяльності Б. Г. Ананьєв виділяє свідомість. Результатом інтеграції властивостей суб'єкта в діяльність вчений визначає професійну самооцінку (як елемент свідомості і самосвідомості) студентів і показники успішності діяльності, які можна трактувати як форму реалізації здібностей [3].

Визначення рівня розвитку задатків людини в практиці зазвичай реалізується у вигляді оцінки розвитку пізнавальних здібностей та рівня її інтелекту. Найбільш поширене використання методики Векслера, Амтхауера і Равена.

Для діагностики професійної самооцінки студентів застосовувалися методики Будасі [12] і «Особистісний диференціал» [46], як вже було сказано, цей вибір, перш за все, визначався тим, що в них у найбільш повній формі представлені соціально-особистісні та індивідуальні фактори, що визначають розвиток і формування самооцінки. Як було вирішено в ході дослідження до них, перш за все, можна віднести особливості характеру і темпераменту.

При застосуванні методики «Особистісний диференціал» обстежуваному пропонується оцінити себе за певним набором рис особистості. Для цього завдання йому пропонується перелік, що складається з 21 психологічної якості. Результати визначаються на підставі підсумовування оцінок за трьома шкалами: оцінка, сила, активність.

Високі значення чинника «Оцінка» свідчать про те, що випробовуваний приймає себе, як особистість, схильний усвідомлювати себе як носія позитивних, соціально бажаних характеристик, в певному сенсі задоволений собою.

Низькі значення чинника «Оцінка» вказують на критичне ставлення людини до самої себе, його незадоволеність власною поведінкою, рівнем досягнень, особливостями особистості, на недостатній рівень прийняття

самого себе. Особливо низькі значення цього чинника в самооцінці свідчать про можливі невротичних або інших проблемах, пов'язаних з відчуттям малої цінності своєї особистості.

Фактор «Сила» включає наступні якості: слабкий — сильний, упертий — поступливий, залежний — незалежний, рішучий — нерішучий, розслаблений — напружений, впевнений — невпевнений, несамостійний — самостійний тощо.

Фактор «Сила» в самооцінці свідчить про розвиток вольових сторін особистості, як вони усвідомлюються самим обстежуваним. Його високі значення говорять про впевненість в собі, незалежності, схильності розраховувати на власні сили у важких ситуаціях.

Низькі значення свідчать про недостатній самоконтроль, нездатність триматися прийнятої лінії поведінки, залежності від зовнішніх обставин і оцінок. Особливо низькі оцінки свідчать і вказують на астенизацію і тривожність.

Фактор «Активність» включає: балакучий — мовчазний, замкнутий — відкритий, діяльний — пасивний, млявий — енергійний, метушливий — спокійний, відлюдний — комунікабельний, дратівливий — незворушний

Фактор «Активність» в самооцінці інтерпретується як свідоцтво екстравертірованості особистості. На одному полюсі зосереджені оцінки, які вказують на високу активність, товарицькість, імпульсивність; на іншому полюсі — на схильність особистості до замкнутості, певну пасивність, спокійні емоційні реакції.

Психологічна валідність чинників забезпечується «вдалою теоретичної інтерпретованих їх в термінах трикомпонентної теорії почуттів В. Вундта: фактор «Оцінка» відповідає координаті «задоволення — незадоволення», «Сила» — координаті «напруга — розслаблення», «Активність» — координаті «збудження — заспокоєння».

Поведінково «Оцінка» визначає спрямованість реакції по відношенню до позитивного для нього об'єкту (людина прагне просторово до позитивного

для нього об'єкту, прагне продовжити позитивне для нього явище і, навпаки, уникає негативних об'єктів і явищ). «Сила» вказує на потенційну енергію, укладену в реакції, на статичну електрику, з яким здійснюється реакція. «Активність» вказує на кінетичну енергію, укладену в реакції, на її динамічність, мінливість у часі, яка потрібна для взаємодії з швидко мінливих в своїх станах об'єктом» [146, с. 10].

На додаток можна порівняти показники факторів «особистісного диференціала» з показниками темпераменту, які є найважливішою характеристикою людини як індивіда. У найзагальнішому вигляді темперамент визначається як динамічна основа особистості, серед його характеристик. Наприклад, К. К. Платонова виділяє: сила, врівноваженість, рухливість. При цьому передбачається, що показник сили характеризує: наскільки людина може бути витривалою в роботі, зберігає самовладання у важких і небезпечних умовах, чи може довго працювати без перерв [5].

Показники врівноваженості визначають схильність людини працювати в помірному темпі або проривами, переважають у нього рівні і спокійні настрої або часті його коливання. Показник рухливості виявляє: чи легко особу переходить від одного виду діяльності до іншого, швидко чи включається в роботу, швидко чи приймає рішення. Ймовірно, є підстави вважати, що представлені характеристики темпераменту значною мірою схожі з показниками факторів активності і сили особистісного диференціала.

При застосуванні методики Будасі обстежуваному пропонується з встановленого переліку якостей особистості визначити якості, в найбільшій мірі властиві його внутрішньому ідеалу. Потім він визначає в цьому ж наборі якості, в найбільшій мірі властиві йому самому. Отримані набори порівнюються між собою і за ступенем їх відповідності (відносини) робиться висновок про рівень самооцінки обстежуваного. У проведеному дослідженні обстежуваному пропонувалося визначати якості, притаманні, як він сам вважає, ідеальному психологу, що є допустимим для даної методики [12].

Для обґрунтування вибору даної методики представлені якості були класифіковані за їхнім ставленням до характеру або темпераменту. У найзагальнішому вигляді характер можна визначити як сукупність відносин особистості, що реалізується в діях і вчинках.

Особливе значення має те, що на відміну від особливостей темпераменту особливості характеру визначаються за життя людини в ході його взаємодії з середовищем в результаті навчання, виховання тощо. Виходячи з цього, якості розподілилися наступним чином:

Таблиця 2.1

Якості характеру та темпераменту

Якості характеру	Якості темпераменту
Акуратність, вдумливість, гордість, грубість, дбайливість, легковір'я, примхливість, злопам'ятність, мрійливість, ніжність, невимушеність, чарівність, вразливість, обережність, відповідальність, чуйність, педантичність, підозрілість, принциповість, поетичність, презирливість, байдужість, розбещеність, розсудливість, самозабуття, співчуття, справедливість, тактовність, боягузтво, поступливість, чуйність, егоїзм	Запальність, життєрадісність, сором'язливість, повільність, наполегливість, нервозність, нестриманість, товариськість, рухливість, стриманість, холодність

Ряд якостей (безпечність, щирість, привітність, рішучість, милосердя, терпимість, наполегливість) віднести до одного з цих груп було досить складно. В результаті виявилось, що до характеру можна віднести тридцять три якості, а до темпераменту — одинадцять якостей.

Очевидно, що сама процедура проведення методики Будасі, що припускає використання в якості еталонного, загальновизнаного набору якостей, говорить на користь того, що за допомогою цієї методики виявляються особливості соціально обумовлених, особистісних детермінант самооцінки. Явна перевага показників характеру в вищенаведеної класифікації підтверджує цей висновок.

Тому, можна вважати методика Будассі, поряд з методикою «Особистісний диференціал», адекватним засобом визначення професійної самооцінки в контексті досягнення мети дослідження, що дозволяє оцінити як особистісні, так і індивідуальні чинники її розвитку.

Рівень самооцінки обстежуваного визначається за ступенем відповідності обраного для себе набору ідеальних якостей, тобто як результат ділення кількості обраних для себе якостей на кількість якостей, притаманних ідеальному «Я». При цьому, згідно з Будассі, коефіцієнт близький до «1» говорить про підвищену самооцінку і навпаки, коефіцієнт близький до помітки «0» говорить нам про понижену самооцінку. Виявивши близькість до того чи іншого числового коефіцієнту, ми зможемо зробити висновок над якими рисами нам необхідно працювати і що саме доповнити.

Однак автор не пропонує чітких меж, і не зовсім ясно: коефіцієнти від 0,5 і вище вважати близькі до одиниці, а коефіцієнти від 0,5 і нижче вважати близькими до нуля. Можливо, близькими до нуля будемо вважати коефіцієнти від 0 до 0,3, а коефіцієнти від 0,6 до 1 — близькими до одиниці.

А. А. Реан пропонує коефіцієнти від 0,7 до 1 вважати свідчать про завищену самооцінку, а коефіцієнти від 0,4 до 0,6 — про адекватну самооцінку, але не наводиться обґрунтування виділення таких меж [44, с.561].

Таким чином, виникає проблема визначення меж, які б чітко розмежовували осіб, що мають завищену, занижену і адекватну самооцінку, що утворює додаткову задачу дослідження.

Крім того, виникає проблема з дослідженням зміни наборів виділяються якостей на різних етапах лонгитюдного дослідження. Можливі випадки, коли формально величина коефіцієнта самооцінки практично не зміниться, але при цьому може виявитися, що реальний набір якостей істотно змінився. Необхідно порівнювати самі набори якостей, а не формальні показники, що в результаті також призвело до необхідності використання розрахунку коефіцієнта взаємної спряженості x і коефіцієнта асоціації $\langle r$.

У кожної методики є як сильні сторони, так і недоліки, які необхідно допрацювати або скоригувати. Недоліком цієї методики є те, що особистісні якості, що виражаються за допомогою прикметників, несуть занадто явну оцінно-компоненту, соціально-детерміновану бажаність чи небажаність цих якостей. Усвідомлювані студентами, ці якості впливають на характер приписування їх рольовим позиціям, тобто можлива свідомо чи несвідомо фальсифікація результатів.

Всі погодяться, як важко оцінити самого себе як сильного і слабого, чарівного або непривабливого, ворожого або доброзичливого. Справа в тому, що в міжособистісному сприйнятті, як і в сприйнятті загальному, у міру ознайомлення з об'єктом сприйняття при відповідному навчанні відбувається співвіднесення об'єкта з цілісними образами — еталонами [67, с.10].

В системі уявлень кожної людини є специфічні, притаманні тільки цій людині складові, що обумовлені її індивідуальним життєвим досвідом. Наприклад, образи «хорошого батька», «ідеального чоловіка або дружини» формуються через наслідування, засвоєння досвіду батьківської сім'ї, з прочитаних книг, засобів масової комунікації та обумовлюють формування моральних критеріїв, «ідеальних мірок», з якими індивід підходить до оцінки себе або інших.

Психолог С. А. Будассі виходить з того, що сутність самооцінки особистості складається в співвідношенні себе з певним еталоном. Під тиском зовнішнього впливу у даного індивідуума виникає еталон, і близькість до нього або відхід від нього (що усвідомлюється самим індивідуумом) визначає рівень самооцінки. В системі відносин, що склалися у кожної особистості розвивається і функціонує безліч поведінкових норм. Ці норми можна назвати умовно «системою ціннісних орієнтацій».

Ця система є еталонною. Якщо особистість усвідомлює, що далека від ідеалу, то виникає переживання невдоволення собою, і подібна розбіжність часто стає стимулом для зміни поведінки на відповідний відрізок часу. В результаті такої зміни індивідуум може наблизитися до ідеалу і навіть

«злитися» з ним (такая поведінка може закріпитися, але так може бути дуже рідко). Наближення до ідеалу викликає задоволення самим собою і підвищення власної оцінки. Сюди може віднести задоволення від виконаної роботи, від досягнутого рівня знань, від взаємин з іншими людьми, від освоєння нового різня знань, вмінь, навичок тощо.

Таким чином, практично для кожного із великої кількості впливів соціального середовища у будь-якого індивідуума існує конкретний еталон і специфічна шкала ціннісних орієнтацій.

Розуміння самооцінки як порівняння себе із певною еталонною поведінкою дає нам можливість порівняти індивідуальні уявлення студентів з уявленнями про ідеали, в нашому дослідженні — про ідеального фахівця у гуманітарній та технічній сфері.

Крім того, методика Будассі дозволяє знайти той приблизний відрізок часу, коли самооцінка стає близькою до реальної оцінки, простежити динаміку самооцінки в залежності від віку, у представників різних національностей, більш ретельно вивчити ступінь розбіжності рівня різних оцінок у чоловіків і жінок.

Отже, самооцінка як структурний елемент свідомості може розглядатися як прояв інтеграції суб'єктних властивостей людини. Таким чином, методика самооцінки Будассі і «Особистісний диференціал», на нашу думку, дозволяють, взаємно доповнюючи один одного, не тільки вивчити самооцінку студентів, а й розкрити її інтегруючу особливість, яка пов'язує характеристики людини між собою.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей ставлення до себе здобувачів вищої освіти різних галузей знань

У даному дослідженні ми визначили як мету вивчення особливостей особистісно-професійного самосвідомості і мотиваційної сфери і їх становлення у студентів гуманітарного та технічного напрямку навчання.

Психологічним обстеженням були охоплені студенти 3 курсів. У дослідженні ми звернулись до порівняння 4 спеціальностей: психологія, соціальна робота (ХДУ), програмування, фізико-математичний напрям (ХНТУ). Всього в експерименті брало участь 80 студентів, що навчаються в державних вищих навчальних закладах міста Херсон.

Ми вважаємо, що якісні зміни самосвідомості і мотиваційної сфери, що відбуваються в процесі навчання, свідчать про особистісне зростання студентів. До їх числа відносяться позитивні зміни таких компонентів свідомості, як самооцінка, емоційно-ціннісне ставлення до себе та оточуючих, рівень суб'єктивного контролю в області досягнень, міжособистісних і професійних відносин, зміни у мотиваційній сфері, виражені в посиленні мотивів досягнення високих результатів діяльності, в прагненні реалізації себе як суб'єкта діяльності тощо.

Зазначені зміни розглянемо як показники особистісно-професійного зростання студентів в процесі навчання, що важливо враховувати у процес вдосконалення методів засвоєння навчального матеріалу, розробки нових програм, організації інноваційної діяльності у навчальному закладі. Ці фактори обумовлені особливостями контингенту студентів і сучасними вимогами до підготовки фахівців.

Досліджування проводили, використовуючи наступний психологічний інструментарій: методика Будассі на виявлення рівня самооцінки, методика «Оцінка рівня домагань» В.К. Гербачевського та методика «Особистісний диференціал» Е.Ф. Бажина, А.М. Еткінда.

Наше дослідження ґрунтується на використанні даного психолого-педагогічного інструментарію. Завдяки отриманим даним ми розуміємо хід подальших дій.

1. **Методика Будассі на визначення рівня самооцінки** дозволяє проводити кількісне дослідження самооцінки особистості, тобто її вимір. В основі даної методики лежить спосіб ранжирування. Завдання випробуваного за даною методикою у тому, що йому необхідно з двадцяти відібраних властивостей особистості побудувати еталонний ряд, де на перших позиціях розташовуються найбільш важливі, позитивні властивості особистості, а останніми – найменш бажані, негативні (20-й ранг – найбільш приваблива якість, 19-й – менш і до 1 рангу). Слідкуйте, щоб жодна оцінка-ранг не повторювалася двічі.

2. **Методика «Оцінка рівня домагань», розроблена В.К. Гербачевським**, призначена для виявлення рівнів домагань за допомогою діагностики компонентів мотиваційної структури особистості. Дослідження проводиться під час виконання будь-якого завдання, наприклад навчального(семінар, усна відповідь). Експериментатор фіксує будь-який етап у виконанні студентом завдань, єдиний для всіх випробуваних і пропонує їм по завершенні цього етапу заповнити бланк опитувальника. Мета обробки результатів – визначення зв'язку між «Я ідеальне» та «Я реальне». Міра зв'язку встановлюється за допомогою коефіцієнта рангової кореляції.

3. **«Особистісний диференціал» Е.Ф. Бажина, А.М. Еткінда.** Методика адаптована співробітниками психоневрологічного інституту ім. В. М. Бехтерева. Її кінцева мета – створення компактного і валідного інструменту вивчення певних властивостей особистості, її самосвідомості, міжособистісних відносин, який може бути застосований в клініко-

психологічній та психодіагностичній роботі, а також у соціально-психологічній практиці. Шкала «Особистісний диференціал» містить 21 пару ознак характеру призначена для відбору та оцінки самого себе за відібраними рисами особистості.

Результати дослідження показали, що студенти технічних спеціальностей на початковому етапі навчання мають певні особливості в сфері самоусвідомлення і мотивації, що відрізняється деякими психологічними характеристиками від студентів гуманітарного профілю навчання.

Питання самосвідомості в сучасному суспільстві в даний час — проблема високого життєвого значення. Становлення самосвідомості і її роль в структурі особистості широко досліджується фахівцями різних областей науки. У вітчизняній і зарубіжній психології є чимало наукових праць, в яких докладно розглядається походження і сутність процесу формування самосвідомості, її структура та емоційно-ціннісна характеристика.

Дуже сильний інтерес вчених до цієї проблеми пояснюється її великою роллю в контексті вирішення тих завдань, які пов'язані з розробкою загальної теорії особистості. Більшість психологів розглядають самосвідомість у поєднанні трьох понять: «самопізнання», «емоційно-ціннісне ставлення до себе» та «саморегулювання».

Ці компоненти стають одними з необхідних, що потребує особистість для формування адекватної самооцінки. Ступінь розвитку цих потреб впливає на формування особистості, будучи однією з передумов становлення її моральної стійкості. Результати інтегративної роботи в сфері пізнання і емоційно-ціннісного самоставлення до себе об'єднуються в спеціальну освіту самосвідомості особистості — в її самооцінку. У зв'язку з цим актуальним є вивчення самооцінки як однієї з основних форм прояву самосвідомості, яка виражає фундаментальні властивості особистості і поряд з іншими факторами відображає її спрямованість та активність.

У психологічних дослідженнях велике місце займає дослідження розвитку самооцінки в онтогенезі. Дослідження самооцінки в дошкільному, шкільному, підлітковому віці присвячено багато робіт, проте самооцінка особистості студентів в процесі навчання і молодих фахівців вивчена мало.

Так, А. М. Ахмедханов, вивчаючи динаміку самооцінки та міжособистісних відносин у студентському колективі, встановив, що самооцінка змінюється в ході міжособистісного спілкування. Позитивні зміни сприяють змінам у самосвідомості особистості студентів.

Дослідження особливостей самооцінки особистості студентів в умовах успіху і невдачі З.В. Кульміной доводить, що в залежності від успіху або невдачі відбувається загальна зміна самооцінки студентів, неуспіх викликає найбільш істотну переоцінку цінностей.

О. Г. Мальниченко досліджувала самооцінку студентів і деякі її зміни в залежності від віку. Вона виявила, що вікові фактори не впливають на рівень домагань, проте з віком знижується неадекватність в реакціях на успіх і невдачу, що свідчить про стабілізацію самооцінки і підвищення адекватності поведінки.

Ми виходили з уявлення про те, що самооцінка — це досить складне утворення людської психіки, що виникає на основі узагальнюючої роботи процесів самосвідомості. В ході формування та становлення особистості вона проходить різні етапи і знаходиться на різних рівнях розвитку. З переходом на все більш високі генетичні рівні психічного розвитку у людини складається більш-менш адекватна і стійка оцінка самого себе. Тому самооцінка постійно змінюється і вдосконалюється. Процес встановлення самооцінки не може бути кінцевим, оскільки сама особистість постійно розвивається, а отже, змінюються її уявлення, поняття про себе. Це і призводить до зміни змісту, способу вироблення самооцінки і заходи її участі в регуляції поведінки.

Найвища форма саморегулювання на основі відношення до себе полягає в творчому відношенні до власної особистості, в прагненні змінити,

поліпшити себе, а також у реалізації цього прагнення. Традиційно прийнято виділяти адекватну, завищену і занижену самооцінку.

Результати нашого дослідження показали, що обстежені студенти так само мають різні показники рівня самооцінки. Розкид цих показників значний, коефіцієнт рангової кореляції коливається від 0.1 до 0.9. Показником адекватної самооцінки є коефіцієнт рангової кореляції в межах 0.4 до 0.6. Дані, що характеризують самооцінку особистості студентів різних груп за методикою Будассі, представлені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2.

Розподіл студентів за рівнями самооцінки

Освітній напрям	Рівень самооцінки%		
	Адекватна	Завищена	Занижена
Гуманітарний	37.5%	32%	30.5%
Технічний	33.4%	32.1%	34.5%.

Як видно з таблиці, більшість студентів технічного напрямку навчання мають неадекватну самооцінку, завищену або занижену. Число студентів, що характеризуються заниженою самооцінкою, становить 34.5%, а кількість осіб, що мають надто високу самооцінку — 32.1%.

Тобто, кількість студентів із неадекватною самооцінкою (заниженою або завищеною, що не є виправданим фактором) складає 66.6%, що вдвічі перевищує кількість студентів технічного напрямку навчання із адекватною оцінкою себе.

Особам із технічних факультетів, що мають занижену самооцінку, властиво загострене почуття провини, тривожності, нерішучості, невіра в себе і свої сили, замкнутість, навіть страх перед відповідальністю та публічними виступами. Ці фактори можуть викликати ускладнення у отриманні якісних знань та відпрацюванні їх у практичній діяльності. Це також ускладнює прояви професіональних якостей, що необхідні у подальшій трудовій кар'єрі. Занижена самооцінка впливає на ефективність

процесу навчання, звужує коло інтересів, гальмує розвиток таких рис характеру, як прояв ініціативи, доброзичливості, чуйності, взаємодопомоги та підтримки тощо.

Завищена самооцінка характеризується надмірною самовпевненістю, некритичність до себе, невмінням об'єктивно оцінювати себе, схильністю переоцінювати свої можливості в ситуаціях, які не дають для цього приводу.

В цілому, особи, які мають самооцінку високого або низького рівня, слабо володіють способами і прийомами рефлексії, а невміння здійснювати роботу над собою призводить до фрагментарного уявленню про себе, що обумовлює формування нестійкого «образу Я».

У свою чергу, це може спричинити зниження активності, негативно відобразитися на розвитку професійно значущих якостей, може перешкоджати загальному особистісно-професійному зростанню і розвитку професійної самосвідомості.

Аналогічна ситуація помічена так само і в групі студентів гуманітарного напрямку навчання. Так, основна частина досліджуваних студентів (62.5%) характеризується неадекватною самооцінкою. Серед студентів гуманітарного напрямку навчання 37.5% мають адекватну самооцінку. Занижену самооцінку виявляють 22.5% від загального числа досліджуваних. Найхарактернішою для студентів гуманітарних факультетів є завищена самооцінка.

Проаналізуємо зміни рівня самооцінки в процесі навчання студентів у вищому навчальному закладі. Аналіз даних зміни самооцінки на 3 курсі показав, що у студентів технічних спеціальностей не відбувається ніяких позитивних змін в напрямку формування адекватної самооцінки. Більшість студентів як і раніше мають занижену самооцінку.

Таким чином, можна спостерігати у студентів технічних спеціальностей деякі зміни на 3 курсі, але ці зміни відбуваються не в бік розвитку і формування адекватної самооцінки.

Згідно з методикою Будассі, яка стала основоположною у нашому дослідженні, на яку ми спираємось, самооцінка студентів проявляється у повсякденності, у груповому спілкуванні із одногрупниками та у навчальній діяльності. За цими характеристиками між студентами гуманітарних спеціальностей та студентами технічних спеціальностей є незначна, але різниця. Студенти гуманітарного профілю навчання проявляють більш за все високу самооцінку у міжособистісному спілкуванні, а студенти технічних спеціальностей у навчальному процесі.

Методика «Оцінка рівня домагань», розроблена В. К. Гербачевським в нашому дослідженні була допоміжною, вона виявляє рівень домагань кожного конкретного студента, з чого можна зробити висновок про групу студентської молоді, проаналізувавши дані. За шкалою рівня домагань В. К. Гербачевського, ми виявили наступні компоненти, продемонстровані у табл.2.3.

Таблиця 2.3.

Шість компонентів, що представляють собою ядро мотиваційної структури особистості

Компоненти мотивації	Гуманітарний напрям, %	Технічний напрям, %
Внутрішній мотив	25%	20%
Пізнавальний мотив	22%	22%
Мотив уникнення	13%	20%
Загальний мотив	10%	10%
Мотив до зміни поточної діяльності	5%	5%
Мотив самоповаги	25%	23%

Із даних в таблиці ми бачимо, що деякі компоненти рівня домагань у студентів гуманітарного та технічного профілів однакові.

Це такі компоненти як:

1) загальний мотив, що визначається тим, наскільки суб'єкт надає значення такій характеристиці результату, як перевищення рівня результатів інших суб'єктів (10%);

2) мотив до зміни поточної діяльності розкриває тенденцію до припинення роботи, якої він зайнятий в даний момент, і переключення на іншу діяльність(5%);

3) пізнавальний мотив, що характеризує інтерес суб'єкта до результатів своєї діяльності (22%).

Але у мотивах студентів гуманітарного та технічного профілів навчання є також і відмінності. Відмінності виявлено у внутрішньому мотиві, мотиві уникнення та мотиві до самоповаги. Ми можемо проаналізувати, що відсоток серед студентів гуманітарного профілю, у яких сильніше виявлено внутрішній мотив та мотив до самоповаги.

У студентів технічного профілю навчання виявлено сильніше мотив до уникнення, оскільки велика частка студентів має низьку самооцінку та бажання уникнути суспільство.

За методикою «Особистісний диференціал» Е.Ф. Бажина, А.М. Еткінда ми виявили знатність до формування адекватної самооцінки та самосвідомості за трьома класичними факторами семантичного диференціалу: оцінка, сила та активність. Результати дослідження та аналіз представлені в табл. 2.4.

Таблиця 2.4.

Виявлення особистісного диференціалу за методикою

Е. Ф. Бажиної та А. М. Еткінда

	Гуманітарний профіль	Технічний профіль
<i>Оцінка</i>	Високий рівень	Середній рівень
<i>Сила</i>	Середній рівень	Високий рівень
<i>Активність</i>	Середній рівень	Середній рівень

1) Низькі значення фактора «Оцінка» вказують на критичне ставлення людини до самої себе, його незадоволеність власною поведінкою, рівнем прийняття самого себе. Особливо низькі значення цього чинника в самооцінці свідчать про можливі невротичних або інших проблемах, пов'язаних з відчуттям малої цінності своєї особистості.

2) Фактор «Сила» в самооцінці свідчить про розвиток вольових сторін особистості, як вони усвідомлюються самим піддослідним. Його високі значення говорять про впевненість в собі, незалежності, схильності розраховувати на власні сили у важких ситуаціях. Низькі значення свідчать про недостатній самоконтроль, нездатність триматися прийнятої лінії поведінки, залежності від зовнішніх обставин і оцінок.

3) Фактор «Активність» в самооцінці інтерпретується як свідчення про те, що людина екстраверт (відкрита, не боїться міжособистісного спілкування). Позитивні значення вказують на високу активність, товарицькість, імпульсивність; негативні на певну пасивність, спокійні емоційні реакції.

Так ми виявили, що у студентів гуманітарного профілю навчання фактор «оцінка» на високому рівні, це означає, що студенти не виявляють до себе критичного ставлення, але є негативні сторони, які необхідно опрацювати. Фактор «сила» та «активність» на середньому рівні, що у студентів недостатньо розвинута сила волі та вміння знаходити спільну мову із іншими людьми. Ці особистості завжди залучені у спілкування у колективі, але іноді проявляють риси інтроверта.

Студенти технічного профілю фактори «оцінка» та «активність» виявляють на середньому рівні. Це означає, що студенти виявляють до себе критичне ставлення у деяких ситуаціях. Також середній фактор активності говорить про те, що студенти даної спеціальності відкриті до спілкування.

Можемо дійти висновку про те, що рівні самооцінки студентів обох напрямків навчання відрізняються несуттєво. Більшість студентів технічного та гуманітарного напрямку і на молодших, і на старших курсах

характеризуються неадекватною самооцінкою. Наші дані підтверджують висновки із дослідження вченого І. М. Бороздіна в тому, що «самооцінка є досить стійким утворенням психіки особистості. Вона формується значно раніше періоду навчання у вищому навчальному закладі, що під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів залишають її практично незмінною.

Стійкість самооцінки за період навчання у вузі пов'язана із відсутністю різких змін в умовах розвитку особистості студентів. Подібність життєвих завдань підліткового і юнацького періоду не створює значних змін в рівні самооцінки.

Отже, це означає, що особистісно-психологічні особливості студентів потрібні для розробки диференційованого підходу до їх навчання і допомоги в розвитку адекватного ставлення до себе. Необхідно також відзначити, що студенти гуманітарних та технічних спеціальностей майже не відрізняються рівнями самооцінки. Із цього робимо висновок про те, що направленість знань та отримання профільної освіти впливає на формування самооцінки, але недостатньо. Це може бути викликано рядом наступних факторів: усталеність поведінкових реакцій, небажання працювати над собою, несприйняття інформації від інших про рівень власної самооцінки (або надто високої, або надто низької).

Висновок до розділу 2.

Самооцінка студента – оцінка самого себе, оцінка своїх можливостей на шляху до набуття статусу фахівця, оцінка своїх якостей і місця у соціальному середовищі. Під самооцінкою студента специфічних інтересів і здібностей розуміється усвідомлення ними свого ставлення до навчання і своїх успіхів в оволодінні навчальним матеріалом або видом навчальної діяльності.

Під впливом самооцінки студента в залежності від спрямованості начального процесу (спеціальності), характеру, здібностей складається або правильне або неправильне ставлення до себе, внаслідок чого самооцінка студента може стати або стимулом, або гальмом розвитку особистості. Таку самооцінку характеризують як занижену або завищену.

За результатами проведеного дослідження, можна зробити висновок, що самооцінка впливає на здатність до навчання у вищому навчальному закладі, але також впливають і інші фактори, такі як: взаємовідношення з викладачем, відвідуваність занять, психологічний клімат в групі тощо. Вивчення впливу цих факторів дає підґрунт для подальшого дослідження.

Провівши кореляційний аналіз за двома методиками ми прийшли до висновку, що за методикою для дослідження особливостей самооцінки і самоставлення С.А. Будассі гіпотеза не підтвердилась.

ВИСНОВКИ

Здійснивши теоретичний аналіз наукової проблеми та виявивши особливості впливу профілю навчання (гуманітарний та технічний) на відношення до себе студентів можна дійти висновку, що студенти гуманітарних спеціальностей виявляють високи та середній рівень самооцінки яка формується, розвивається і змінюється (стає більш адекватною) в залежності від ступенів навчання, на якій він знаходиться; Чим активніше студент бере участь в житті вузу, проявляючи себе в навчальній, громадській, науково-дослідній та практичній діяльності, тим адекватніше його самооцінка.

Вирішуючи перше завдання, ми провели теоретичний аналіз проблеми професійної спрямованості, спираючись на феноменологію явища і різні психологічні теорії. Нами було з'ясовано, що незважаючи на існування безлічі підходів до проблеми професійної спрямованості, загальноприйнятої теорії професійної спрямованості немає, як немає і єдиного розуміння проблеми.

Спрямованість особистості сучасними вченими розуміється як мотиваційна обумовленість дій і вчинків людини конкретними життєвими цілями, джерелами яких є як його базові потреби, так і вимоги суспільства до його особистості.

Відзначимо, що існують різні визначення поняття «спрямованість». А. Н. Леонтьєв зіставляв поняття спрямованості особистості як «смыслоутворюющий мотив» в той час як Б. Г. Ананьєв вказував на існування "основною життєвою спрямованості" особистості. Однак найчастіше в науковій літературі під спрямованістю розуміють сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність особи.

При вирішенні другого завдання нами була розкрита психологічна природа самооцінки, показані її структура, походження, механізми і функції. За підсумками аналізу робіт Л. І. Божович, С. Л. Рубінштейна, А. Бандура, У. Джеймс та інших ми можемо сказати, що одним з основних умов розвитку

особистості є прийняття себе, серйозне і шанобливе ставлення до самого себе як до людини.

У студентському віці формується вміння самоаналізу, самоспостереження і рефлексії, здатність аналізувати власні результати і, тим самим, оцінювати себе. Психологи розглядають прийняття себе як основу того складного психологічного утворення, яке називається «Я-концепція».

Самооцінка здійснюється шляхом порівнювання ідеального «Я» з реальним, але в цьому віці ідеальне «Я» ще всебічно не оцінено самою особистістю. Це об'єктивна суперечність в розвитку особистості молодої людини може викликати у нього внутрішню невпевненість в собі. На етапі вирішення останнього завдання ми мали виявити наявність взаємозв'язку самооцінки і професійної спрямованості студентів.

Дослідивши вплив психологічних структур, таких як «я-концепція», рівень самоактуалізації та самооцінки на відношення до себе студентів гуманітарного напрямку навчання було виявлено, що 80% студентів-психологів мають схильність до лідерства, відчують впевненість у собі, мають позитивні риси характеру. Це свідчить про те, що студенти набули якостей, які позитивно впливають на діяльність майбутніх фахівців; 60% респондентів мають високу, адекватну самооцінку, самовпевненість (впевненість у власних силах та професійній діяльності), здатність до самоконтролю, 30% респондентів виявили схильність до самосвідомості та самосприйняття своєї діяльності.

Це означає, що студенти серйозно відносяться до своєї майбутньої професійної діяльності, але ще не мають тих компетенцій, які допоможуть їм бути справжніми фахівцями. Останні 10% проявляють самозвинувачення у свій бік. Це означає, що вони виявляють незадоволення власною діяльністю, внутрішню конфліктність. Ступінь адекватності самооцінки, ступінь критичності, вимогливості доступність задоволеності, виявлено у 60 % респондентів.

На підставі отриманих емпіричних даних було виявлено взаємозв'язок структур самоактуалізації, самооцінки а також «я – концепції», ми можемо висвітлити наступне:

1. Самооцінка є соціальним за своєю природою феноменом, що функціонує як компонент самосвідомості і найважливіше утворення особистості. Вона являє собою форму відображення людиною самої себе як особливого об'єкта пізнання і залежить від прийнятих людиною цінностей, її особистісних змістів, міри її орієнтації на суспільне вироблені вимоги до поведінки й діяльності.

2. Розвиток самооцінки — одна із основних ланок становлення особистості. Рівень домагань, як одна із важливих складових самооцінки, формується саме під впливом успіхів і невдач у попередній діяльності. Попередній життєвий досвід також дуже впливає на формування адекватної самооцінки. У процесі навчання студенти формують свою самооцінку, рівень домагань, установки на життєві успіхи або невдачі, своє відношення до людей.

3. Експериментальною базою дослідження стали наступні вищі навчальні заклади: ХДУ (Херсонський державний університет) та ХНТУ (Херсонський національний технічний університет). До вибірки увійшли студенти 3 курсу у кількості 80 осіб. Було обрано для дослідження по 20 осіб 3 курсів різних спеціальностей в мету організації дослідження та виконання порівняльного аналізу рівнів самооцінки.

У дослідженні ми звернулись до порівняння 4 спеціальностей: «Психологія», «Соціальна робота»(ХДУ), «Комп'ютерна інженерія», «Прикладна фізика» (ХНТУ).

Для досягнення поставленої мети було визначено три діагностичні методики. Використанні у дослідженні методики дали можливість виявити рівні розвитку самооцінки. Методика «Оцінка рівня домагань», розроблена В.К. Гербачевським, призначена для виявлення рівнів домагань за допомогою діагностики компонентів мотиваційної структури особистості.

Методика Будасі для виявлення рівня самооцінки та особистісної тривожності. Методика «Особистісний диференціал», розроблена Е. Ф. Бажиним та А.М. Еткіндом для вивчення суб'єктивного ставлення людини до себе або до інших людей.

4. Теоретична значимість роботи полягає в тому, що в ній проаналізовано поняття «самооцінка» як комплекс показників, що складається з: самоставлення, самосвідомості, рівня домагань, мотиваційних компонентів, життєвих цінностей і орієнтацій студентів.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть використовуватися для оптимізації роботи в вищих навчальних закладах по формуванню високого рівня самосвідомості у студентів, як майбутніх фахівців. На основі результатів нашої роботи можна розробити рекомендації для студентів і викладачів з розвитку самосвідомості і максимально ефективного їх використання в організації навчального процесу, а також з формування адекватного рівня самооцінки особистості.

5. Отримані результати ми можемо оцінити як попередні, так як для глибини дослідження варто розглянути більше показників, розширити вибірку, врахувати вплив суспільства та фахової підготовки на розвиток самосвідомості. Подальша робота з даної теми може здійснюватися саме в розширенні дослідження. Вибірка може бути розширена на основі збору вивчення школярів випускних класів (як майбутніх абітурієнтів ВНЗ), бакалаврів і можливо, магістрів, для більш повної картини.

Успішне виконання поставлених завдань дозволяє нам говорити про виконання мети даного дослідження. Безумовно, результати нашого дослідження не є фінальною крапкою у визначенні напрямків дослідження професійної спрямованості та самооцінки. Феномен професійної спрямованості як і раніше пропонує широке поле для діяльності дослідників – психологів. В цілому, мета дослідження досягнута, завдання вирішені, гіпотеза знайшла своє підтвердження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапов В.С., Барышникова И.В., Иващенко А.В. Методики изучения Я-концепции личности. / Уч.пос. – М., 2015. – 265 с.
2. Ананьев Б. Г. К постановке проблемы развития детского самосознания, /в кн. Психология развития – СПб.: Питер, 2012. – 512 с., С. 177-215.
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
4. Андреева Н. С. Социально-психологические особенности профессионального самоопределения выпускников вузов психологических специальностей в современных условиях. – М., 2001. –198 с.
5. Белобрыкина О. А. Психологические условия и факторы развития самооценки личности на ранних этапах онто- и социогенеза. Н., 1998. – 368 с.
6. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1996- 420 с.
7. Бодалев А. А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. – М.: Флинта: Наука, 2016. – 168 с.
8. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 2009. – 168 с.
9. Боришевский М. И. Психологические особенности самосознания подростка. – К., 2016. – 20 с.
10. Боровиков В. STASTISTIKA. Искусство анализа данных на компьютере: для профессионалов – СПб.: Питер, 2015. – 688 с.
11. Бороздина Л. В. Теоретико-экспериментальное исследование самооценки. – М., 1999. – 413 с.
12. Будасси С. А. Способ исследования количественных характеристик личности в группе // Вопросы психологии. – 1971. – № 3. – С. 138-143.
13. Гласс Дж., Стенли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии. / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1976. – 495 с.

14. Головей Л. А. Психология становления субъекта деятельности в периоды юности и взрослости. – СПб.: Речь, 2008. – 490 с.
15. Делеу М. В. Некоторые особенности проявления личностных свойств студентов-первокурсников в условиях адаптации к вузу // Психолого- педагогические аспекты адаптации студентов к учебному процессу в вузе. – К., 2007 – 115 с.
16. Джавахишвили Е. В. Возрастные особенности личности студента и формирование педагогической установки. – Т., 1988. – 24 с.
17. Дуганова Л. П. Групповая работа как условие формирования профессиональной самооценки учителя в системе повышения квалификации. – СПб., 2015. – 265 с.
18. Дышлюк А. М. Влияние индивидуально-психологических характеристик на самооценку ПВК студентов-психологов. – М., 2014. – 28 с.
19. Ефремов Е. Г. Особенности формирования профессионального самосознания на различных стадиях профессионального обучения (на примере студентов-психологов). – Томск, 2014. – 186 с.
20. Жернов В. И., Ломакина И. С. Оценочная деятельность и формирование профессиональной направленности личности студента – Магнитогорск, 2015. – 115 с.
21. Закс Л. Статистическое оценивание. – М.: Статистика, 2014. – 598 с.
22. Захарова А. В. Структурно-динамическая модель самооценки. // Вопросы психологии, 1989. – № 1. – С. 5-14.
23. Зеер Э. Ф. Профессионально-образовательное пространство личности – Екатеринбург, 2017. – 126 с.
24. Карнышев А. Д. Очерки социальной психологии. – И., 2012. – 235 с.
25. Климов Е. А. Введение в психологию труда: Уч. пос. – М.: Изд-во МГУ, 2013. – 197 с.
26. Климов Е. А. Психология профессионала. – М., 2010. – 400 с.
27. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону, 2011 – 512 с.

28. Коломинский Я. Л., Реан А. А. Социальная педагогическая психология. – СПб., 1999. – С. 47.
29. Корнеева Л. Н. Самооценка как механизм саморегуляции профессиональной деятельности // Вестник ЛГУ. – 1989. – Вып. 4. – С. 91-96.
30. Краткий психологический словарь. / Сост. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Знание, 1998. – 431 с.
31. Ларионова М. А. Формирование профессиональной самооценки будущего учителя в процессе внеучебной творческой деятельности. – М., 1999. – 16 с.
32. Липкина А.И. Самооценка школьника.– М.: Знание, 1976. – 57 с.
33. Мерлин В.С. Проблемы экспериментальной психологии личности. – П., 1970. – С. 166-170.
34. Миронова Т.Л. Развитие самосознания у учащихся ПТУ в процессе профессиональной подготовки – П., 2005. – 21 с.
35. Миронова Т. Л. Самооценка личностных качеств у психологов (по результатам методики ЛД) // Вестник БГУ. – 1998. – Серия 10. – Вып.1. – С.73-81.
36. Миронова Т. Л. Самооценка, оценка профессионально значимых качеств у хирургов // Вестник БГУ. – 2008. – Серия 7. – Вып. 6. – С.132- 150.
37. Миронова Т. Л. Самосознание профессионала. – Улан-Удэ: Изд-во БГУ, 2005. – 200 с.
38. Налчаджян А.А. Социально-психическая адаптация. – Ереван, 1988. – 401с.
39. Никифоров Г.С. Надежность в профессиональной деятельности. – СПб., 1996. –173 с.
40. Никифоров Г.С. Самоконтроль человека. – Д., 1997. – 192 с.
41. Первин Л., Джон О. Психология личности: теория и исследования. / Пер. с англ. М.С. Жамкочьян под ред. В.С.Магуна – М. : Аспект Пресс, 2015. – 607 с.

42. Петанова Е. И. Самосознание студентов как фактор успешной самореализации. // Фундаментальные и прикладные исследования проблем образования. – СПб., 2004. – С. 296.

43. Потанин С. П. Погружение в глубины «Я». Проблемы самосовершенствования. – СПб., 2016. – 194 с.

44. Практикум по возрастной психологии. /Под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко / Уч.пос. - СПб.: Речь, 2015. – 694 с.

45. Прихожан А.М. К анализу генезиса самосознания в подростковом и юношеском возрасте. //Воспитание, обучение и психическое развитие: Тез. Научн. сообщества сов. психологов к XI Всесоюзному съезду общества психологов СССР. – М., 1995. – С. 672-674.

46. Психологические тесты. – М., 1996. – 333 с.

47. Психология самосознания. /Хрестоматия. Сост. Д. Я. Райгородский – Самара, 2016. – 672 с.

48. Психология человека от рождения до смерти. / Под ред. А. А. Реана –СПб., – 2012. – 656 с.

49. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М., 1998. – 480 с.

50. Романова Е. С. Психология профессионального становления личности. – М., 1999. – 312 с.

51. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2014. – 705 с.

52. Рыкман Л. В. Особенности Я-концепции студентов лицея на начальном этапе профессионального самоопределения. – СПб., 2017. – 167 с.

53. Саврасов В. П. Особенности развития профессионального самосознания будущих учителей – Л., 2015. – 178 с.

54. Сафин В.Ф. Устойчивость самооценки и механизм ее сохранения. //Вопросы психологии, – 1999. – № 3. – С. 62-72.

55. Сидоренко Г. В. Методы математической обработки в психологии. – СПб.: Речь, 2016. – 350 с.

56. Слободчиков В. И., Исаев Е. Н. Психология человека. – М., 2016. – 384 с.
57. Словарь практического психолога /Сост. С. Ю. Головин. – Минск: Харвест, 1998. – 800 с.
58. Соколова Е. Т., Чеснова И.Г. Зависимость самооценки подростка от отношения к нему родителей. //Вопросы психологии, 2017. – № 2. – С. 110-117.
59. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание. – М., 1996. – 303 с.
60. Степанова Е. И. Психология взрослых: экспериментальная акмеология. – СПб., 2015. – 288 с.
61. Столин В.В. Самосознание личности. М., 1999. – 286 с.
62. Суходольский Г. В. Основы математической статистики для психологов. – Л., 1972. – 429 с.
63. Федяев А. А. Соотношение уровня притязаний, мотивации достижения и самооценка на этапе профессионального становления личности. – СПб, 2015. – 20 с.
64. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии. – М., 2007. – 246 с.
65. Чеснокова И. И. Самосознание личности. / В кн. Теоретические проблемы психологии личности. – М., 1998. – 367 с.
66. Шибутани Т. Социальная психология. – М., 2009. – 203 с.
67. Шмелев А. Г. Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности. - М.: Изд-во МГУ, 2010. – 158 с.
68. Якунин В. А. Педагогическая психология. /Уч.пос. – СПб., 1998. – 639 с.